

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Філологічний факультет
Кафедра сучасної української мови

**ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ В ЕПІСТОЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ В
ЛІНГВОДИДАКТИЧНОМУ АСПЕКТІ**

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

здобувачка другого рівня вищої освіти,
601 групи спеціальності 014 Середня
освіта ОПП «Українська мова та
література»

Кожокар Ельвіра Василівна.

Науковий керівник: кандидат
філологічних наук,
доцент Антофійчук А.М.

Рецензент _____

До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 6 від 21 листопада 2023 р.

Завідувач кафедри _____ проф. Світлана ШАБАТ-САВКА

Чернівці - 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. ЕПІСТОЛЯРНИЙ СТИЛЬ В СИСТЕМІ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ У ЗЗСО.....	7
1.1. Вивчення функціональних стилів мовлення в ЗЗСО.....	7
1.2. Односкладні речення як стильова домінанта мови щоденника та їх функціонування в художніх текстах.....	13
Висновки до першого розділу.....	16
РОЗДІЛ 2. ФУНКЦІОНУВАННЯ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У ТЕКСТІ «ЩОДЕННИКА» ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА.....	17
2.1. Функціонально-семантичні особливості дієслівних односкладних конструкцій у щоденникових записах О. Довженка.....	17
2.1.1. Односкладні означено-особові речення.....	17
2.1.2. Неозначено-особові односкладні конструкції.....	26
2.1.3. Односкладні безособові речення.....	28
2.1.4. Інфінітивні односкладні конструкції.....	34
2.1.5. Номінативні односкладні речення.....	36
Висновки до другого розділу.....	40
Розділ ІІІ. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ В ЕПІСТОЛЯРНОМУ СТИЛІ У НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗЗСО	41
Висновки до третього розділу.....	57
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	61

ВСТУП

Теорія функціонування односкладних речень займає особливе місце в синтаксисі української мови. Досі немає усталеної класифікації односкладних конструкцій. Найбільше суперечок виникає навколо питання доцільності виокремлення вокативних та генітивних конструкцій.

Форма щоденникових записів здавна була відомою на території України. Попри це, щоденник на сьогодні є, мабуть, найменш вивченим жанром документальної літератури. У літературознавчих дослідженнях він займав периферійне становище, що і стало основною причиною його недостатнього вивчення.

Актуальність дослідження. Жанр щоденника й односкладні речення – явища, які перебувають на периферії мовознавчих та літературознавчих досліджень. Саме тому вивчення та аналіз специфіки функціонування односкладних речень у тексті щоденника є проблемним, але актуальним та цікавим водночас. Для аналізу односкладних конструкцій дослідники зазвичай обирали тексти художньої літератури. Однак спосіб функціонування односкладних речень у художніх текстах і авторських щоденниках суттєво відрізняється. Цей аспект теж визначає актуальність теми нашого дослідження.

Значний внесок у розробку теорії односкладних структур внесли П. Дудик [13], І. Вихованець [6], К. Городенська [Город. Дери́вація], А. Загнітко [15] та К. Шульжук [45]. Саме ці науковці сформували різні підходи до аналізу типології односкладних синтаксичних одиниць.

Якщо взяти до уваги наукові дослідження, які стосуються питання теорії односкладних конструкцій загалом, протягом останнього десятиліття, то побачимо, що Л. Коваль досліджує головний компонент односкладного речення у між'ярусних співвідношеннях [22]. Натомість О. Бондаренко [2] цікавить функціонально-комунікативний аспект односкладних речень. Науковець аналізує застосування таких конструкцій

у мові сучасних українських мас-медіа.

Чимало мовознавців зосереджують свою увагу на вивченні окремих типів односкладних конструкцій. Так, Ірина Шкіцька вважає доцільним не відокремлювати, а розглядати як єдині безособово-інфінітивні речення. Вікторія Коломийцева досліджує проблему синтаксичної кваліфікації означено-особових, неозначено-особових та узагальнено-особових речень.

Натомість Тетяна Шевченко присвячує свої наукові роботи дослідженню номінативних односкладних конструкцій. Мар'яна Голіченко зосереджує увагу на вокативних реченнях.

Проблемі функціонування односкладних речень у художніх текстах присвячена стаття Вавринюк Тетяни. Інші мовознавці сконцентровані на дослідженні функціонування односкладних конструкцій на прикладі конкретних текстів. Любов Рабанюк досліджує це питання крізь призму поезії Ліни Костенко, Голоюх Лариса опрацьовує роман «Роксолана», Наталія Свистун аналізує роман «Солодка Даруся».

Цікавим є дослідження Миколи Ковальчука, бо науковець аналізує односкладні речення в структурі роману Л. Костенко «Записки українського самашедшого», який, як відомо, написаний у формі щоденника.

Калашник Володимир та Калашник Юрій, досліджуючи експресивний синтаксис щоденника К. Москальця, мимобіжно торкаються теми функціонування односкладних конструкцій у межах щоденникових записів. Зрештою в науковому доробку В'ячеслава Ковтуна є стаття, що має назву «Односкладні речення в щоденнику О. Довженка» [25]. Однак дослідження не є комплексним, до уваги взято лише деякі приклади. Крім того, дослідник не бере до уваги функціонування інфінітивних, вокативних та генітивних односкладних конструкцій.

Зазначимо, що такий широкий діапазон досліджень не знімає потреби осмислення синтаксичної природи односкладних речень та специфіки їх функціонування в тексті авторського щоденника, у якому на характеристики односкладних речень накладаються такі специфічні риси жанру, як: мінімальна ретроспективність, фрагментарність записів, тяжіння до лаконічності.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у дослідженні структури і семантики односкладних речень у «Щоденнику» Олександра Довженка та з'ясуванні особливостей вивчення цих структур на уроках української мови у закладах загальної середньої освіти

Досягнення мети дослідження передбачає виконання таких **завдань**:

- з'ясувати аспекти вивчення функціональних стилів української мови в ЗЗСО;
- виявити ознаки односкладних речень як мартерів епістолярного стилю;
- визначити функціонування односкладних речень як стильову домінанту авторського щоденника;
- охарактеризувати функції односкладних конструкцій в тексті щоденникових записів;
- визначити структурні моделі односкладних речень та спосіб вираження їхньої граматичної основи.

Об'єктом дослідження є односкладні речення в щоденникових записах О. Довженка.

Предметом дослідження вивчення односкладних речень в епістолярних текстах на уроках української мови в ЗЗСО.

Методи дослідження: описовий метод дав змогу охарактеризувати семантико-синтаксичні особливості односкладних речень. Метод статистичного аналізу дозволив визначити частотність вживання окремих типів односкладних конструкцій у щоденнику. Також частково

використано метод зіставного аналізу досліджуваних одиниць.

Практичне значення роботи. Результати нашого дослідження можуть бути використані для подальшого вивчення деяких теоретичних аспектів епістолярного стилю та особливостей функціонування в ньому односкладних речень. Матеріал доцільним у процесі вивчення української мови в закладах загальної середньої освіти, методичних розробок із синтаксису української мови.

Обсяг і структура роботи. Наша робота складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків та списку використаної літератури

Розділ І.

ЕПІСТОЛЯРНИЙ СТИЛЬ В СИСТЕМІ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ У ЗЗСО

1.1. Вивчення функціональних стилів мовлення у ЗЗСО

Донедавна стилістика як окрема дисципліна у шкільній програмі не виділялась і відповідно не вивчалася.

Лева частка шкільної програми припадала на долю граматики, яка розкривала закономірності розвитку мови, демонструвала учням її структурні закономірності та різноманіття форм. Інакше кажучи, реалізувався переважно теоретичний аспект академічного курсу мови, а вироблення вмінь і навичок практичного володіння цими знаннями відсувалося на другий план. Тому для більшості учнів рідна мова, на жаль, була лише сукупністю сухих правил, формул і схем. Складність і затеоризованість у викладі навчального матеріалу, шаблонність та репродуктивність у його відтворенні й сприйнятті не потребували якихось значних інтелектуальних зусиль і напруження розумової діяльності [12, с. 4].

Щоправда, останнім часом було здійснено спробу усунути надмірну ускладненість матеріалу, приділити більше уваги формуванню мовленнєвих умінь і навичок шляхом уведення окремого розділу шкільної програми — розвитку зв'язного мовлення.

Цей підхід до викладання рідної мови чітко реалізовувався у наявних підручниках і шкільних програмах. Так, у 50–70-х роках посібники містили адаптований до рівня учнів академічний курс української мови, який мав на меті розвиток лінгвістичної компетенції учня й удосконалення вмінь і навичок грамотного письма.

Підручники 80–90-х років, крім цього, уміщували матеріал з розвитку зв'язного мовлення, на опрацювання якого відводилася лише чверть навчального часу. За першим зі згаданих посібників навчалися ми з вами у школі, за другими — вивчали методику викладання української мови в

інституті (тоді ще педагогічному).

Підручники початку XXI ст. відбивають сучасні освітні тенденції. Зокрема, збільшення кількості годин на вивчення мови в старших класах, посилення комунікативної лінії, введення в програму елементів риторики, культури мови і стилістики. Тож сьогодні спостерігаємо розширення й поглиблення курсу рідної мови основами практичної риторики і стилістики та культурологічною змістовою лінією [21, с. 20].

Вимоги до сьогоденної мовної освіти сформульовано в ряді програмових документів: Концепції мовної освіти 12-річної школи, Концепції навчання рідної (української) мови, Концепції когнітивної методики навчання української мови, Концепції підручника з рідної мови, у програмі курсу "Рідна мова", — розроблених фахівцями найвищого рівня — Лабораторією вивчення української мови Інституту педагогіки АПН України. Завдання нової школи — виховати всебічно розвинену особистість, яка володіла б мовою практично: вільно, досконало, доречно. Курс рідної мови має набути комунікативно-практичного спрямування, навчити школярів комунікативно виправдано користуватися рідною мовою в різних видах мовленнєвої діяльності [1, с. 4].

У світлі сказаного шкільний підручник XXI ст. повинен ґрунтуватися на функціонально-комунікативній основі з опорою на кращі здобутки національної і світової культури, гармонійно поєднувати всі види мовленнєвої діяльності — аудіювання, говоріння, читання і письмо. Однак у нових підручниках повинна з'явитися ціла система роботи з формування творчих здібностей учнів і їх емоційно-ціннісної сфери.

У нинішній школі навчання мови має бути спрямоване на активне, правильне й доречне застосування у щоденному спілкуванні. Одним із завдань чинної програми для середньої загальноосвітньої школи є вироблення уміння й навички комунікативно виправдано користуватися засобами мови у різних життєвих ситуаціях під час сприймання,

відтворення і створення висловлювань з дотриманням українського мовленнєвого етикету [34, с. 4].

Отже, в сьогоденній мовній шкільній освіті зміщено акцент із теоретико-лінгвістичного на функціонально-стилістичний підхід до вивчення рідної мови, який передбачає розвиток у школярів стилістичних умінь і навичок, розширення відомостей із теоретичної стилістики, застосування азів практичних риторики та стилістики, культури мови на кожному уроці, а не лише на окремих годинах із розвитку зв'язного мовлення.

Програма курсу рідної мови передбачає формування в учнів таких стилістичних умінь:

1. Виявлення мовних засобів у зв'язному тексті, з'ясування їх стилістичного забарвлення.
2. Характеристика стилів мови і їх специфіки.
3. Добір синонімів, антонімів, омонімів, паронімів до поданих лексем залежно від стилю мови і комунікативної ситуації.
4. Здійснення стилістичного аналізу тексту (власного і чужого).
5. Створення текстів різних стилів, видів і жанрів за поданою схемою.
6. Аналіз, редагування й удосконалення висловлювання в різних стилях, видах і жанрах [34, с. 5].

Для того, щоб робота над виробленням цих умінь набула системного характеру, потрібно її проводити, уплітаючи в лінгвістичну, культурологічну, комунікативну та діяльнісну змістові лінії уроку, підкріплювати теоретичний матеріал стилістичними вправами з різних розділів.

На відміну від фонетики й орфоепії, лексики і фразеології та граматики, які вивчаються у шкільному курсі, стилістика розглядає виражальні можливості мовних одиниць цих рівнів — звуків, фонем, лексем, фразеологізмів, морфем і синтаксем — у текстах наукового, офіційно-ділового, публіцистичного, розмовного, художнього, **епістолярного** та

конфесійного стилів мови з метою з'ясування особливостей кожного з різновидів. Разом зі згаданими розділами стилістика становить "систему систем" національної мови.

Безперечно, найбільшим стилістичним потенціалом володіють лексика, фразеологія та синтаксис, що зумовлене різноманітністю лексичних і стилістичних значень слів і багатобарв'ям синтаксичних конструкцій. Проте кожний розділ шкільного курсу мови придатний для стилістичної роботи. Так, у вивчення звукового складу може бути органічно вплетена фоностилістика — розділ стилістики, який вивчає стилістичні можливості звукової структури мови в художньому стилі мови. Засоби фоностилістики: звукова анафора й епіфора, асонанс, алітерація, рима, ритміка — розглядаються на високохудожніх прикладах — фрагментах поетичних і прозових творів кращих майстрів красного письменства, які вивчаються в курсі української літератури. Принагідно можна працювати над фонетичними синонімами (чи варіантами) типу.

Лексична стилістика представляє функціонально-стилістичну диференціацію словникового складу мови на стилістично нейтральні і стилістично забарвлені одиниці; визначає види забарвлення (емоційне чи функціональне, книжне чи розмовне); аналізує виразові можливості архаїзмів, історизмів, старослов'янizmів, неологізмів, okazіonalizmів, термінів, діалектизмів, розмовно-просторічної, арготичної, жаргонної лексики у текстах різних стилів та жанрів.

Паралельно ведеться робота над ідеографічними (типу оплески — аплодисменти, лінгвістика — мовознавство, водограй — фонтан, вітрило — парус) і стилістичними синонімами (на кшталт говорити — паякати, базікати; вогонь — ватра, кострище і т.п.).

Навчальний матеріал із фразеології (поняття про фразеологію, фразеологічний зворот, типи фразеологізмів: фразеологічне зрощення, фразеологічна єдність, фразеологічне сполучення) може супроводжуватися з'ясуванням лексичних значень фразеологізмів, визначення їх джерел

(народна мова, професійно-виробнича сфера, міфи Давньої Греції, фразеологізми біблійного походження, крилаті вислови видатних людей, прислів'я, приказки). Теоретичні відомості доречно доповнити добром фразеологічних синонімів і антонімів, вправами на пошук фразеологічних відповідників з російської мови, визначенням стилістичного забарвлення фразеологізмів у різних текстах.

Розглядаючи теоретичний матеріал про словотвір і способи творення слів – морфологічні (суфіксальний, префіксальний, префіксально-суфіксальний, безафіксний, основоскладання, аббревіація) і неморфологічні (морфолого-синтаксичний, лексико-семантичний, лексико-синтаксичний), — доречно його підкріпити демонстрацією стилістичних можливостей афіксів (префіксів, суфіксів, постфіксів), складних і складноскорочених слів у книжних і некнижних стилях, з огляду на їх специфіку.

Відомості з морфології доцільно супроводжувати практичним матеріалом зі стилістичної морфології, спрямованим на з'ясування багатого виражального резерву граматичних форм усіх частин мови в текстах різних стилів. Увагу учнів привертає стилістична роль категорій роду, числа, відмінка іменників; стягнених і нестягнених, повних і коротких, ступеньованих і неступеньованих форм прикметників; словозмінних паралельних форм займенників; категорія виду, часу, способу дієслів тощо.

Роботу над стилістичною морфологією і словотвором продовжать вправи на добір граматичних синонімів (типу тверда – твердая, батьку – батькові, граблів – грабель, хочемо – хотим) і визначення їх стилістичного значення.

Актуалізація опорних знань про словосполучення і речення відбувається на основі стилістичного синтаксису. Старшокласники повинні знати, що цей розділ курсу української мови володіє найширшими виразовими можливостями, проте на відміну від одиниць фонетики, лексики, фразеології, морфології та словотвору, у яких є яскраве стильове і

стилістичне забарвлення, синтаксис їх не має. Доречно говорити про деякі обмеження у використанні окремих конструкцій чи зворотів у певному різновиді мовлення, а не конкретному функціональному стилі. Школярі дізнаються про стилістичний потенціал різних синтаксичних структур: простого (повного/неповного, одно/двоскладного, поширеного/непоширеного), ускладненого (звертанням, вставною і вставленою конструкцією, прямою мовою і цитатою, однорідністю, відокремленнями — додатків, означень, прикладок, обставин); складного (сурядного, підрядного, безсполучникового, з різними типами граматичного зв'язку) речень; періода, надфразної єдності.

Сильна виражальність, крім цього, закладена у способах вираження членів речення, синонімії форм присудка, порядку слів; способах інтонаційного оформлення та модальності; синонімії прийменникових і безприйменникових речень; конструкцій із дієприкметниковими й дієприслівниковими зворотами, їх російських та українських відповідників.

Першим етапом засвоєння набутих учнями знань із стилістики має бути виконання усних вправ, спрямованих на розвиток усного мовлення. Усні завдання значною мірою пов'язані з виразним читанням, зокрема, інтонування речення та його компонентів; демонструють явище милозвучності мови, виразність звукового оформлення поетичного і прозового мовлення; закріплюють навички стилістичного аналізу текстів різних стилів; визначають стилістичні відтінки значень слів.

На другому етапі роботи з розвитку писемного мовлення учнями активізують уміння і навички редагування речень зі стилістичними й нестилістичними помилками, конструюють висловлення та тексти за поданою темою в різних стилях і жанрах; удосконалюють стиль написаного.

Отже, сьогодні функціональна стилістика виступає необхідною структурною складовою шкільного курсу української мови. Кожен його теоретичний розділ має органічно доповнюватися матеріалом зі стилістики та завершуватися системою стилістичних вправ, усних і письмових,

спрямованих на вироблення у школярів стилістичних умінь та навичок, а відтак на розвиток змістовного, правильно побудованого, комунікативно виправданого, багатого, виразного, доречного в тій чи іншій ситуації мовлення.

1.2.Односкладні речення як стильова домінанта мови щоденника та їх функціонування в художніх текстах

Односкладні речення як особливі синтаксичні одиниці часто стають інструментом стилістичної побудови цілого висловлювання. Стилiстична забарвленiсть таких конструкцiй реалiзовується по-рiзному.

Щоденник є певною платформою для відображення авторської свідомості, адже самі записи є фрагментами авторського мислення. Емоційність автора щоденника не рідко виражається за допомогою односкладних конструкцій.

Володимир Калашник та Юлія Калашник влучно зазначають, що в «мові щоденника зовсім не функціонують традиційні узагальнено-особові речення». Такі речення є характерними насамперед для фольклорних творів.

Отже, односкладні речення є засобом експресивного наповнення щоденника як жанру мемуарної літератури. Односкладні конструкції вибудовують тісний зв'язок між автором щоденникових записів та їх читачами.

У художніх творах функціонують здебільшого односкладні дієслівні конструкції. Так, Наталія Свистун, дослідивши структурно-семантичну побудову односкладних речень на прикладі повісті «Солодка Даруся», робить висновок, що «в мові художніх текстів широковикористовуються означено- особові односкладні речення, неозначено-особові односкладні речення, безособові односкладні речення, інфінітивні»⁴¹. При цьому дослідниця зауважує, що неозначено-особові конструкції рідко мають

значення множинності, у таких реченнях все ж переважає семантика неозначеність.

У художніх творах означено-особові односкладні речення – провідний інструмент творення діалогів. Найбільш поширеним способом вираження граматичної основи означено-особових речень є наказовий спосіб дієслів І особи множини та II особи однини та множини.

Слушною є думка Т. Вавринюк про те, що у художньому стилі, як правило, «усі три види (означено-особові, неозначено-особові та узагальнено-особові) особових односкладних речень є контекстуальними абостилистичними варіантами двоскладних речень» [4]

Наукові дослідження Л. Голоюха спрямовані на вивчення односкладних речень у романі П. Загребельного «Роксолана». Свою увагу дослідник акцентує на функціонуванні безособових речень. Погоджуємося з його думкою про те, що такі конструкції в художніх текстах найчастіше є «засобом утілення глибокої думки, цікавого міркування, спостереження, філософсько-логічного висновку» [8].

По-різному функціонують інфінітивні речення в мові прозових та поетичних творів. Інфінітивні конструкції в романах, як правило, створюють динамізм можливої події, яка ще не реалізована. Натомість, дослідивши поетичний доробок Ліни Костенко, Любов Рабанюк зауважує, що в поезіях такі речення «передають волевиявлення поетеси, бажаність виконання дії, що пронизують цілі контексти» [33].

Художньому стилю властивий особливий вид номінативних конструкції – називний уявлення. Формально такі речення побудовані за схемою: номінативне речення (часто однослівне) + наступне, зазвичай поширене або навіть складне речення, яке широко описує предмет, явище, подію, почуття тощо, згадане у попередньому. Такий тип односкладних конструкцій розбурхує фантазію читача, допомагає йому краще уявити собі реалії, про які пише автор. Називний уявлення нерідко стає засобом

передачі експресивності.

Найбільш активно й розгалужено у щоденникових текстах функціонують безособові речення. У щоденнику Олександра Довженка часто це структурно подібний на складений дієслівний присудок різновид безособової конструкції: поєднання прислівника, що виражає модальність (можна, треба тощо), із залежним від нього інфінітива. Зазвичай такі конструкції є настановами для самого автора на подальші дії.

У щоденнику О. Довженка інфінітивні конструкції значно частіше виконують функцію списку справ, які авторові необхідно виконати найближчим часом.

Неозначено-особові речення письменник найчастіше використовує при згадці жахів війни, він немов навмисне не хоче називати осіб, які були причетні до такої жорстокості. Та й, зрештою, О. Довженко в таких записах акцентує увагу не на особах, а на діях.

Означено-особові речення, головний компонент яких виражений у формі наказового способу, сприймаються як авторські настанови для навколишніх і читачів зокрема.

У щоденнику доволі активно функціонують і номінативні речення. Такі синтаксичні конструкції виконують найрізноманітніші функції: відтворення часу доби, передання сконденсованості роздумів, філософські роздуми, коротка фіксація творчих задумів.

Найбільш експресивно забарвленими є вокативні односкладні речення. Такі синтаксичні структури семантично є різноплановими, адже авторська свідомість звертається не лише до конкретних осіб, а й до доволі абстрактних потенційних «співрозмовників».

Висновки до першого розділу

Отже, для художнього стилю більш характерними є дієслівні односкладні речення. У випадку особових конструкцій вони виступають «замінником» семантично тотожних двоскладних речень. Такі конструкції найчастіше автор вживає для динамізму розповіді та побудови діалогів. Натомість безособові та інфінітивні односкладні конструкції вирізняються широкою функціональною спрямованістю. Вони зазвичай передають філософські роздуми та бажання автора.

Оригінальною ознакою синтаксису односкладних речень у художньому стилі є наявність особливого типу номінативних конструкцій – називного уявлення. Такі речення стають інструментом вияву експресивності в тексті.

РОЗДІЛ II

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У ТЕКСТІ «ЩОДЕННИКА» ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

2.1. Функціонально-семантичні особливості дієслівних односкладних конструкцій у щоденникових записах О. Довженка

Аналіз «Щоденника» Олександра Довженка показав, що більшість односкладних речень, які функціонують у тексті, є дієслівними – 464 речень..

Однак кожному типу дієслівних односкладних конструкцій властива своя частота вживання. У щоденникових записах найпоширенішими дієслівними різновидами односкладних речень є означено-особові та безособові конструкції.

Найрідше автор використовує неозначено-особові односкладні речення. На інфінітивні конструкції припадає приблизно 20 % з усіх односкладних дієслівних речень.

Слід зазначити, що у «Щоденнику» не функціонує жодне узагальнено-особове односкладне речення. Це пояснюється тим, що цей тип односкладних конструкцій властивий насамперед фольклорним жанрам.

2.1.1. Односкладні означено-особові речення

Як уже зазначали в першому розділі, не усі дослідники виділяють означено-особові речення як окремий різновид односкладних конструкцій. Це пов'язано з тим, що особове закінчення дієслова дає нам чітку вказівку на особу, яка і є активним діячем. Саме тому такі речення завжди є повними. Ми легко можемо встановити умовного діяча за особовим закінченням, бо, як зазначає Вікторія Коломийцева, «наша мова має дивовижний потенціал, який дозволяє передавати інформацію, не говорячи».

Вважаємо необхідним виокремлювати цей різновид односкладних

конструкцій, бо вони все ж відрізняються від двоскладних речень. В останніх акцентується основна увага на особі, натомість в односкладних означено-особових реченнях акцент зміщується з особи безпосередньо на процес чи дію.

Використання означено-особових речень у художньому тексті «засвідчує динамічність висловлення, а також сприяє уникненню тих самих членів речення, виражених займенниками»⁴⁶. Як слушно зауважує Ніна Свистун, такі конструкції можуть «створити атмосферу щирої довірливої розмови»⁴⁷.

Залежно від способу вираження граматичної основи виділяємо три типи односкладних означено-особових конструкцій. Головний член у них виражений:

1. Дієсловами першої особи однини та множини дійсного способу: *Люблю народ свій палкою любов'ю* [с. 184], *Схилимо голови перед мільйонами убитих* [с. 147]. Ці речення становлять більшість означено-особових односкладних конструкцій – 52 %.
2. Дієсловом другої особи однини та множини дійсного способу: *Правди не доб'єшся все одно* [с. 188], *Ось пригадаєте мене* [с. 121]. Такий тип найменш поширений – 11 %.
3. Дієсловом наказового способу: *Залиште* [с. 114]. З-поміж усіх означено-особових конструкцій на такий тип припадає 37 % речень.

Перша група представлена в записах Олександра Довженка доволі широко. Це пов'язано із самим жанром щоденника, що передбачає необхідність я-нарації у тексті. Функція будь-якого щоденника – це поділитись особистими думками та переживаннями, тому й не дивно, що дієслова першої особи однини стають ядром означено-особових односкладних речень у щоденникових записах автора.

Проаналізувавши текст, виокремили 62 прості речення, у яких граматична основа виражена дієсловом першої особи однини дійсного

способу. З них практично чверть (18 речень) є простими непоширеними, фактично однослівними, реченнями: *Прощаю* [с. 104], *Не хочу* [с. 149]. Відносно висока частотність речень такого типу пояснюємо специфікою жанрових записів, адже вони часто спроектовані на те, щоб максимально лаконічно виразити думки та емоції. Автор використовує непоширені означено-особові конструкції для ствердження (*Знаю* [с. 26], *Бачу* [с. 121]) чи заперечення (*Хоча ні, прощу* [с. 71], *Не скажу* [с. 70]), окреслення процесу письма (*Записую* [с. 63], *Ну й пишу* [с. 67], *Пишу* [с. 95]), висловлення творчих планів (*Запишу* [с. 153], *Доб'юсь* [с. 188]), вираження психічного (*Вірую, вірую, вірую!* [с. 48], *Розумію* [с. 36]) чи фізичного (*Вмираю* [с. 65], *Старію* [с. 41]) станів.

Бачимо, що структура граматичної основи непоширених простих означено-особових односкладних речень є традиційною – одиничне дієслово першої особи однини дійсного способу: *Не знаю* [с. 81]. Однак це не єдиний спосіб вираження граматичної основи: ядром речення може бути і сполука «можу + інфінітив»: *Можу назватъ* [с. 188]. Ця конструкція є граматичною основою, що співвідноситься зі складеним дієслівним присудком, де між собою поєднуються модальне дієслово та інфінітив: *Можу й не назватъ* [с. 188].

Якщо говорити про часову спрямованість таких речень, то помітна тенденція до вживання цих конструкцій для позначення дії в теперішньому часі (*Зараз іду до Рошала і Строевої обідати* [с. 80]). І справді, щоденник автор творить тут і зараз, його ретроспективність є мінімальною. Тому для записів актуальна насамперед дія, що відбувається у теперішньому часі: *Пишу "славу"* [с. 63], *Дописую "Мічуріна"* [с. 10]. Бачимо, що таким конструкціям властива наявність прямого додатка, який виражається іменником у формі знахідного відмінка без прийменника: *Пишу сценарій* [с. 139], *Перебудовую в уяві світ* [с. 153]. Проте граматична основа, що співвідноситься з присудком, може супроводжуватись і непрямим додатком, який виражений у тексті іменником у формах родового відмінка з

прийменником чи без нього (*Пишу про воїна-мученика і борця великої і рідної мені ідеї: облагородження нашого народу радянського через сади* [с. 9], *Розпитаю людей* [с. 209]), займенником у формі родового (*Вітаю вас* [с. 167]), давального (*Бажаю вам добра* [с. 168]) чи орудного (*Милуюсь нею, весь переполнений до неї глибокою ніжністю* [с. 173]) відмінків. Такі додатки розширюють семантику речень, уточнюючи те чи інше особове дієслово.

В аналізованих реченнях граматична основа частіше співвідноситься з простим дієслівним присудком: *Перебуваю в гнітючому моральному стані* [с. 201], *Тепер захищаю докторську* [с. 138]. Проте граматична основа односкладних означено-особових конструкцій у щоденникових записах Олександра Довженка може співвідноситись із складеним дієслівним присудком. У такому випадку інфінітив поєднується з фазовим (*Починаю негайно й уперто правити "Україну в огні"* [с. 7]) або модальним дієсловом, що виражає прохання (*Прошу подати в письмений формі* [с. 118]), спроможність / неспроможність до дії (*Що можу думати неухильно тільки про велике і піднімати природу до самого себе* [с. 82], *Не можу не то що ходити, сидіти вже важко, навіть важко лежати* [с.139]).

Усі аналізовані речення, що виражають дію, що відбувається у теперішньому часі, є розповідними: *Іду з аптеки* [с. 171], *Радуюсь за всіх добрих людей Союзу* [с. 31]. Абсолютна більшість з них є стверджувальними: *Приказую один процент щорічного врожаю жита й пшениці молотити в околот...* [с. 108], *Пишу книгу* [с. 97]. Використання названих речень у заперечній формі є доволі обмеженим: *Не сплю ночі* [с. 153], *Пишу статтю для "Літгазети" про суд над "Летрфрансез" і за два дні не можу зібрати думок, не можу пером повести* [с. 131], *Уже тепера до кінця війни і не побачу* [с. 70].

Граматична основа означено-особових односкладних речень може виражатися дієсловом першої особи однини майбутнього часу. Хоч текстові щоденника більш властиві дієслова на означення теперішнього часу,

лексеми- виразники майбутнього часу є маркерами професійних амбіцій та планів Олександра Довженка: *А собі побажаю п'яти картин* [с. 46], *Напишу п'єсу* [с. 99]. Оскільки щоденникові властива прив'язаність до дат, то автор зазначає й конкретну дату запланованої події: *Дев'ятнадцятого листопада виступатиму на пленумі Академії архітектури з питань будівництва нового села* [с. 198].

При цьому майбутній час дієслів недоконаного виду в різних реченнях має й синтетичну (*Заклинатиму себе підвестись до висот написання тривалого твору на довгі літа* [с. 49], *Політиці приділятиму найменшу долю часу* [с. 48]), й аналітичну форми (*Проте не буду занепадати духом* [с. 34]). Форма майбутнього часу дієслів доконаного виду є традиційною: *Побажаю і великому моему радянському народу-вєлетню щастя і слави* [с. 46], *Всю свою силу, весь розум очищу од дрібного, повсякденного* [с. 49].

Означено-особовим реченням, граматична основа яких сформована дієсловом першої особи однини у формі майбутнього часу, властива риторичність, яка виражається питальними реченнями: *Чим утішусь на чужині? Де преклоню голову сиву?* [с. 131], *Що скажу?* [с. 61]. Для теперішнього часу питальність конструкцій не характерна. Ці питання не мають прямого адресата. Проте в такий спосіб Олександр Довженко займається самоаналізом.

Простим означено-особовим конструкціям, граматична основа яких виражена дієсловом першої особи однини дійсного способу, характерна синтаксична неускладненість: *Бажаю вам довгого віку* [с. 130], *Виступаю на пленумі комсомолу* [с. 153], *Поглиблю Мічуріна* [с. 95], *Стою на колінах* [с. 89]. Рідше такі речення можуть ускладнюватись однорідними головними (*Пропаду, думаю, і вас потягну за собою в могилу* [с. 100], *Сьогодні лечу, себто не лечу, а їду до Москви* [с. 198]) та другорядними членами (*Чую в вагоні пісні азербайджанського соло під акомпанемент музики і хору* [с. 147], *Беруся за "Хату" чи за "Міру"* [с. 108]).

Як уже зазначалось, дієслова першої особи однини як ядро

граматичної основи характерні насамперед простим реченням: *З великою присмністю працюю над літературним сценарієм "Мічурін"* [с. 8], *Підписуюсь під кожним її словом* [с. 167]. Частотність вживання вищезгаданих дієслів у структурі складного речення є в чотири рази меншою (14 речень). Однак використання їх у межах складного речення є дуже широким:

- як частина безсполучникового складного речення: *Одне можу вам сказати: напевно високе начальство до вас не приїде...* [с. 188], *Пригадую: основна риса характеру нашої сім'ї – насміхались над усім і в першу чергу один над одним і над самим собою* [с. 188]. Означено-особове односкладне речення в таких випадках розташоване у препозиції. При цьому друге просте речення розкриває зміст першого (означено-особового);
- як частина складносурядного речення: *Виїдеш було в степ, а степ широкий* [с. 27];
- як компонент складнопідрядного речення з підрядною з'ясувальною частиною: *Яка буде доля "Повісті" — не знаю* [с. 29], *Знаю, що не повернуться назад літа і що нічим уже їх не догнати* [с. 47], *От тільки не знаю, чому зараз люде так не люблять трудитись?* [с. 52]. Бачимо, що в усіх випадках граматична основа виражена лексемою *знати*;
- як компонент складнопідрядного речення з підрядною означальною частиною: *Благословляю день, і осінь, і теплий вечір, і шум сокориний, що доноситься до мене з того берега* [с. 170], *Встановлю вечірній час, як молитву народу, полечу духовним своїм зором на Україну до рідного народу, якого ніжним сином я є, був і буду во ім'я отця* [с. 49];
- як компонент складнопідрядного речення з підрядною обставинною частиною. При цьому підрядна частина виражає **причину** (*Виробляю*

норму, **плачу** всі внески, бо неприлично ж робочому чоловіку в своїй державі їх же не платити [с. 144], **Благословляю** вас, що не впіймали ви мене [с. 81];), **мету** (Не то всю ніч, життя тисячі верст ішов би за вами, аби тільки **слухать** [с. 134]), **час** (**Буду творити** в ньому, скільки вистачить сил і талану [с. 31]). При цьому означено-особова односкладна конструкція може бути як головною, так і підрядною у структурі складного речення: *Планетарне безумство цілком очевидне, коли **дивлюсь** підряд коробок двадцять хроніки-кіно, німецької, нашої, англійської і американської* [с. 20], ***Пошлю і попрошу** подати якийсь знак, бо так далі жити не можна* [с. 45].

Використання дієслів першої особи множини як граматичного ядра означено-особових односкладних речень у «Щоденнику» Олександра Довженка є обмеженим: натрапляємо лише на шість таких випадків. Практично всі речення такого типу виражають дію, яка має відбутись у майбутньому: ***Обійдемося** і так* [с. 208]. Лише в одному реченні граматична основа – дієслово першої особи однини теперішнього часу: ***Кидаєм** бомби* [с. 50].

Дієслова першої особи множини формують граматичну основу, що співвідноситься з простим дієслівним присудком (***Почнемо обговорення*** [с. 188]) або складеним дієслівним присудком, що складається з модального слова та інфінітива: ***Не можемо не здобути*** [с. 33].

Слід зазначити, що означено-особовим реченням, граматична основа яких виражена дієсловами першої особи множини, також характерний заперечний характер (*Ні, **не пійдемо*** [с. 7]) та риторичність (*Чим же хату **покриємо?*** [с. 175]).

Підсумовуючи усе вищесказане, зазначаємо, що дієслова першої особи однини дійсного способу складають основу означено-особових односкладних речень у тексті щоденникових записів Олександра Довженка. Натомість частотність означено-особових односкладних конструкцій,

граматична основа яких виражена дієсловами першої особи множини, є кратно нижчою. Це вмотивовано жанровою специфікою щоденника, яка вимагає від автора написання тексту у формі я-нарації.

Дієслова другої особи однини та множини значно рідше стають граматичною основою означено-особових односкладних речень у «Щоденнику» Олександра Петровича. В аналізованому тексті зафіксовано лише 18 прикладів таких конструкцій. Це пояснюється тим, що авторським засобам властивий акцент на власній особі або емоційне звернення до інших у формі наказового способу, про який написано нижче. Таким чином, дійсний спосіб дієслівний другої особи не є продуктивним для творення означено-особових конструкцій у записах письменника.

Під час аналізу означено-особових речень першої групи (граматична основа – дієслово першої особи однини та множини дійсного способу) ми зазначали, що дієслова першої особи однини є продуктивнішим засобом творення односкладних конструкцій у тексті, ніж дієслова першої особи множини. Про дієслова другої особи дійсного способу такого сказати ми не можемо, оскільки їх частотність у формі однини та множини є практично однаковою: вісім речень для перших та дев'ять для других.

Проаналізувавши часову приналежність вищезгаданих дієслів, можемо сказати, що вживання слів у формі теперішнього часу властиве другій особі множини (*От бачте* [с. 187], *Не вірите?* [с. 135], *Працюєте погано* [с. 187]). Натомість для граматичної основи, вираженої дієсловами другої особи однини, характерний майбутній час (*Ось побачиш* [с. 19], *Ну, що поробиш* [с. 70]).

Як показує дослідження, означено-особові речення, граматична основа яких виражена дієсловами другої особи дійсного способу, можуть бути як стверджувальними, так і заперечними: *Може, маєш гріх який чи особливу заслугу* [с. 63], *На всі смаки не догодиш* [с. 38], *Багато говорите про щастя* [с. 155].

Дієслова другої особи дійсного способу в тексті щоденника

Олександра Довженка формують граматичну основу означено-особових односкладних речень, головний член якої співвідноситься з простим дієслівним присудком (*Прощайте* [с. 131]), складеним дієслівним присудком, вираженим модальним дієсловом та інфінітивом (*Можете іти спати* [с. 136], *Хочете писати про майбутнє?* [с. 180]).

Для вищезгаданого різновиду означено-особових односкладних конструкцій характерні питальні речення: *І будеш при комунізмі?* [с. 191], *Маленький, кажете?* [с. 26]. Якщо дієслова першої особи часто формували историчні запитання, то дієслова другої особи дійсного способу не творять граматичної основи для риторичних питань. Олександр Довженко за допомогою цих дієслів ставить часто уточнювальні питання, на які все ж бажає отримати відповідь.

Як бачимо, дієслова другої особи дійсного способу творять граматичну основу насамперед простих речень. Їх функціонування в межах складних конструкцій є не таким широким. Хоча подекуди Олександр Довженко використовує їх для побудови складних безсполучникових конструкцій (*Поживете й без щастя, чорт вас не візьме* [с. 188]), складнопідрядних речень із підрядним допусту (*І скільки на них не працюй, ніколи всім не вгодиш* [с. 38]) або умови (*Кажу, якщо вже хочеш, щось таке просте, життєве* [с. 63]).

Тож можна говорити про певну функціональну обмеженість у вживанні означено-особових односкладних конструкцій, граматична основа яких виражена дієсловом другої особи однини та множини дійсного способу, у тексті щоденника Олександра Довженка порівняно з тими конструкціями, де ядро речення – дієслово першої особи дійсного способу.

Текст щоденника Олександра Петровича характеризується високою емоційністю, адже основні записи припадають на післявоєнний час, коли повсюди панував хаос. Нерідко на сторінках щоденника знаходимо, що митець давав своїм сучасникам поради та настанови, які залишаються актуальними й сьогодні: *Борись во ім'я честі* [с. 208]. Для цього автор

найчастіше вдається до використання дієслів у формі наказового способу.

2.1.2. Неозначено-особові односкладні конструкції

Головна особливість неозначено-особових речень полягає у зсуванні акцентів із безпосереднього виконавця на саму дію, процес, факт чи явище. Проте це не означає, що в таких реченнях узагалі відсутній діяч. Безумовно, він наявний, але перебуває на задньому плані відносно самої дії, яка є значно важливішою. Дійова особа в таких реченнях «мислиться неозначено, чітко не окреслено».

При цьому Олександр Довженко зазвичай знає цього активного діяча, але з певних причин не називає його в реченнях щоденника: *Кидали бомби на землю* [с. 26]. *Його послали, можливо, парламентом* [с. 26]. У першому випадку це пояснюється цензурою та суспільно-політичним тиском із боку влади на митця. У другому – акцент на процесі, події. Вказівка на діяча в конкретно цьому випадку є непотрібною. Як слушно зазначає Людмила Коваль, семантична сутність неозначено-особових речень (НОР) полягає в домінуванні самого факту дії, у відсутності потреби конкретно позначати суб'єкт.

Виконавцем дії, про яку йдеться в реченні, може бути й сам Олександр Петрович, але він прямо себе не називає, а використовує форму неозначено особового односкладного речення: *Весь час на різних художніх радах порівнюють кольорове кіно з малярством* [с. 109]. Це речення може перефразувати як означено-особову конструкцію: *Весь час на різних художніх радах порівнюю кольорове кіно з малярством*. Проте автор використовує неозначено-особову форму для того, щоб абстрагуватися від конкретної діяльності. Крім того, використавши дієслово у формі третьої особи множини теперішнього часу, Олександр Петрович підкреслює певну традиційність, фаховість і значущість порівняння кіно з малярством. Письменник немов зазначає, що порівнює ці два види мистецтва не лише

він, а й інші професіонали своєї справи.

Залежно від часової форми, у якій вжито дієслово – ядро граматичної основи, неозначено-особові речення ділимо на три групи:

- 1) речення, граматична основа яких виражена дієсловом третьої особи множини у формі минулого часу (найчастіше функціонує)
- 2) речення, граматична основа яких виражена дієсловом третьої особи множини у формі теперішнього часу;
- 3) Речення, граматична основа яких виражена дієсловом третьої особи множини у формі майбутнього часу (натрапляємо найрідше).

Типовий спосіб вираження граматичної основи неозначено-особових односкладних речень – дієслово третьої особи однини минулого часу: *Учора в ВОКСі шанували творчість Чапліна* [с. 14], *Співали йому "Щедрик", "Будеш мати вік хороший"* [с. 112]. Бачимо, що кількість активних діячів не є важливою в таких конструкціях.

Як правило, вищезгаданому типу односкладних речень у щоденникових записах Олександра Довженка характерна наявність додатка, що прямо вказує на об'єкт, на який спрямована дія. Цей додаток зазвичай виражений займенником чи іменником у формі родового відмінка без прийменника (*Мене провалили* [с. 153], *Нищили ворогів на всьому світі* [с. 26]) або іменником у формі давального відмінка без прийменника (*Поету не простили нічого, ні одної його життєвої помилки* [с. 166]). Нерідко для згадки про предмети, на які спрямована дія, автор використовує прямі додатки, що виражені іменниками у формі знахідного відмінка: *Вирішили проект* [с. 160], *Пам'ять його шанували урочистими словами* [с. 211].

Головний член неозначено-особових конструкцій у щоденнику зазвичай співвідноситься з простим дієслівним присудком: *Бажали перед битвою* [с. 64], *Полетіли в Китай* [с. 175]. Однак в аналізованих конструкціях нерідко граматична основа співвідноситься зі складеним дієслівним присудком, що виражений фазовим дієсловом «почали» та залежним від нього інфінітивом: *Очевидно, саме у зв'язку з атомною ерою*

вже почали переглядати всю проблематику гідробудівництва [с. 194], *І от почали будувати* перший дім [с. 142]. При цьому інколи дієслово «почали» автор у тексті щоденника замінює контекстуальним синонімом «стали»: *Приїхали на Батьківщину і стали будувати* комунізм [с. 143]. Крім цього, складений дієслівний присудок може бути виражений конструкцією фазове дієслово «перестали» + інфінітив: *Перестали молотити* в околот [с. 175].

Окрім фазових, Олександр Довженко використовує модальні дієслова, що позначають заборону, як частину складеного дієслівного присудка: *В Дніпропетровську і десть коло Криворіжжя йому читати заборонили, спираючись на заборону взагалі читати мої твори* [с. 32].

Підсумовуючи вищенаписане, зазначаємо, що неозначено-особові односкладні речення у щоденнику Олександра Довженка побудовані на основі дієслів усіх трьох часових форм. Найтиповішим способом конструювання таких речень є використання дієслів минулого часу. Ці конструкції функціонують як і в межах простих речень, так і стають частиною різнотипних складних речень (безсполучникове, складнопідрядне з різними видами підрядного).

Найхарактерніша ознака неозначено-особових конструкцій – це неозначеність, тобто відсутність прямої вказівки на діяча, який безпосередньо є виконавцем дії. Митець або не хоче, або не може (через цензуру) прямо називати діяча в тексті свого щоденника.

2.1.3. Односкладні безособові речення

Безособові речення – це найпоширеніший тип односкладних конструкцій в українській мові. Тому не дивно, що частотне співвідношення безособових речень серед усіх односкладних дієслівних у щоденникових записах Олександра Довженка складане третину.

На сторінках «Щоденника» Олександра Довженка відстежуємо тенденцію до вираження головного члена безособових односкладних речень

за допомогою прислівника. Такий спосіб вираження граматичної основи є найбільш поширений для безособових односкладних реченнях у щоденникових записах.

Конструкції такого типу можна класифікувати на кілька найпоширеніших підгруп, залежно від способу вираження головного члена:

- головний член – предикативний прислівник типу *легко, важко, трудно, краще, сумно, приємно* + залежний інфінітив;
- головний член – прислівник *треба*;
- головний член – прислівник *можна* + залежний інфінітив;
- головний член – прислівник *треба* + залежний інфінітив.

Автор записів найчастіше використовує одиничний прислівник для вираження головного члена, співвідносного із присудком, у двох випадках: для висловлення свого психологічного стану чи опису фізичного стану у зв'язку з погодними умовами. Нерідко такі речення є однослівними.

Прислівники, які використовує Олександр Довженко, описуючи свій емоційний стан, вказують на смуток автора: *Скучно* [с. 171], *Жаль* [с. 187], *Нудно, неефектно, не, не...* [с. 152]. Для ще більшого акценту на власних переживаннях, автор записів робить речення такого типу поширеними, додавши до прислівника-присудка непрямої додаток, виражений займенником першої особи однини у формі давального відмінка (*мені*): *Невесело мені* [с. 80], *Страшно мені* [с. 91]. Подекуди до таких конструкцій О. Довженко додає й пряму вказівку на суб'єкт, на який і спрямовані авторські емоції: *Як жалько мені вас* [с. 26]. Однак інколи для зосередження уваги на власних переживаннях автор використовує не займенник «мені», а дещо абстрактнішу конструкцію – обставину місця, виражену іменником у формі місцевого відмінка: *Тяжко на душі і тоскно* [с. 3].

Погодні умови нерідко додають ще більшої депресивності записам: *Сіро* [с. 171], *Холодно* [с. 201]. У цілому щоденнику є лише одна позитивна

оцінка такого характеру: *Тепло і тихо* [с. 197]. Прислівники «тепло» і «холодно» навіюють читачів на спокій та дають відчуття певної гармонії.

У всіх вище наведених реченнях прислівник у ролі головного члена використовується лише в межах простих реченнях. Однак функціональна можливість таких синтаксичних одиниць є значно ширшою. У тексті щоденника такий тип односкладних конструкцій виконує роль головного компонента складних речень. Найчастіше мова йде про складнопідрядні утворення, хоча й натрапляємо і на складносурядну конструкцію: *І зрозуміло, і красиво, а головне, нікому не образливо* [с. 37].

Щоденникові записи автор використовує і як нотатник для власних цілей чи записник справ, які потрібно зробити. Тому на сторінках знаходимо «поради» самому собі та плани на майбутнє. І знову тут О. Довженко вдається до безособових односкладних речень, головний компонент яких співвідноситься із присудком, вираженим поєднанням предикативного прислівника *краще* з інфінітивом: *Тому краще догоджати начальнику* [с. 38], *Ще краще створить би дві чи навіть три такі групи, щоб вони працювали в різних селах* [с. 197].

Цікавим із погляду синтаксису є речення, у якому головний член виражений за допомогою прислівника, поєднаним з дієсловом-зв'язкою *бути* у формі минулого часу, а також інфінітива: *Трудно було письменникові Н. викладати свої думки* [с. 25].

Олександр Довженко-кінорежисер ставить перед собою не менше творчих завдань: *Треба відповідно мистецькому стильовому плану і вибрати і персонажів, і одягу, і особливо пейзаж* [с. 17], *Цілком ясно, що й знімати фільм треба на Вкраїні, в основному а українськими акторами* [с. 212]. Особливим зі синтаксичного боку є речення: *Треба взяти себе в руки, закувати серце в залізо, волю і нерви, бодай останні, і, забувши про все на світі, створити сценарій і фільм, достойний великої нашої ролі у велику історичну добу* [с. 11]. Тут для вираження головного

члена використано модальний прислівник *треба* та не одиничний інфінітив, а фразеологізм «взяти себе в руки».

Подекуди автор щоденникових записів робить пряму вказівку на себе, щоб підкреслити те, що саме він, а ніхто інший, має виконати завдання. У такому випадку головний член поширюється непрямым додатком, вираженим займенником першої особи однини у формі давального відмінка без прийменника: *Тепер мені треба забути все і писати далі* [с. 96], *Мені треба принести народу радість у мистецькому своєму творі* [с. 48].

Кратно меншою є частотність безособових односкладних речень, граматична основа яких виражена предикативним прислівником «можна» та залежним від нього інфінітивом. Традиційно, такі речення можуть бути як стверджувальними (*Отже, можна використати, почавши з старовинних пісень* [с. 117]), так і заперечними (*У такий день не можна бути на самоті* [с. 161]).

У тексті можна віднайти конкретну вказівку автора на об'єкти, на які спрямовується дія. Своєрідними маркерами в таких випадках є непрямі додатки, виражені, як правило, займенником у формі родового відмінка без прийменника: *Про них так багато можна сказати* [с. 166], *Його не можна було куди-небудь підвезти, а лише підкинути, викинути* [с. 161].

Інколи таким об'єктом, на який спрямовується дія, стає сам О. Довженко: *Мене вже можна садовити на хліб і воду, затулити од мене світ, не приймати мене* [с. 48]. Якщо дослідити семантику таких речень, то бачимо, що вони стосуються насамперед письменницьких (*Таким чином, можна обійняти кілька точок* [с. 158], *Про все можна скласти вірші* [с. 147]) та кінематографічних планів автора (*Можна дати також і фотографії вулиць, хат* [с. 74]). Ці дві стихії нерозривно поєднувалися воедино в Довженковій душі.

Головний член безособових односкладних конструкцій може бути виражений безособовим дієсловом. Такі речення прийнято називати власне безособовими. Таких дієслів у словниковому складі української

мови є порівняно небагато. У щоденнику О. Довженко було зафіксовано лише п'ять безособових дієслів, які і є граматичною основою односкладного речення: *хотітися, забажатися, пощастити, хватити, темніє*.

У цьому переліку чітко вирізняється дієслово «*темніє*», оскільки воно стосується не діяльності людини, а природного процесу. І справді, власне безособові речення особливі тим, що можуть відображати явища природи, процеси, які відбуваються в навколишньому середовищі. Оскільки щоденникові записи О. Довженка не є його художнім твором, то зрозуміло, що увага до пейзажів та описів погодних явищ є мінімальною. Олександр Петрович у щоденнику робить акцент на власних думках та переживаннях, а не на описі навколишнього світу. Тому й не дивно, що в записах знаходимо лише один приклад власне безособового речення, де граматична основа виражена дієсловом для позначення природних процесів: *Темніє* [с. 156].

Другий спосіб вираження власне безособових речень – використання безособового дієслова «*хватити*» із заперечною часткою для позначення недостатньої кількості, нестачі предметів чи явищ. Однак О. Довженко рідко вдається до використання такого дієслова: *Не хватило уяви у вчених* [с. 87].

Третій спосіб вираження граматичної основи таких речень – дієслово «*пощастило*». При цьому це дієслово може вказувати на уже наявний результат (*Але нам пощастило нарешті* [с.85]), а може виражати лише бажання, яке ще має здійснитись у майбутньому (*Коли б мені пощастило написати як слід отсей сценарій* [с.139]). Бачимо, що таким реченням властива наявність непрямого додатка, вираженого у формі давального відмінка без прийменника. Такий додаток – це вказівка на суб'єкт, на який і спрямована дія.

Останній спосіб вираження граматичної основи власне безособових речень, який виділяємо на основі щоденникових записів, – дієслова «*хотітися*», «*забажатися*», як маркери бажань автора. Така форма вираження власне безособових речень є найчастотнішою у щоденнику. Вона стає інструментом висловлення як власне авторських мрій (*Мені так*

хотілося красивого, так хотілося красивого-красивого [с. 66]), так і бажань інших людей: *Йому захотілось повіситись* [с. 136].

Власне безособові речення у щоденнику Олександра Довженка переважно висловлюють бажання автора та формуються за допомогою дієслова «хотітися». Натомість використання безособових дієслів «темніє», «пощастити» і «хватити» є спорадичним у тексті записів. Ще один випадок формального вираження головного члена безособових односкладних речень у «Щоденнику» О. Довженка – використання предикативних прислівників *нема*, *немає*. Автор спорадично використовує їх у своїх записах, обираючи то одне, то інше заперечне предикативне слово. Слід зазначити, що *нема* функціонує в тексті дещо частіше. Аналізуючи записи, натрапляємо на випадок, коли два предикативні прислівники (і *нема*, і *немає*) вжиті паралельно в межах одного складного речення: ***Нема ні любові, ні пристрасті немає*** [с. 213].

У таких реченнях як правило предикативні слова супроводжуються непрямим додатком, який і пояснює читачеві, про відсутність кого чи чого писав автор у своїх записах. Зазвичай від предикативного слова *нема* залежить непрямий додаток виражений за допомогою іменника у формі родового відмінка без прийменника: ***Нема такої селянської душі*** [с. 185], ***Нема такого конфлікту*** [с. 173]. Аналогічний додаток властивий і предикативному прислівнику *немає*: ***І немає мислення*** [с. 186].

Слід зазначити, що непрямим додаткам у таких реченнях властива однорідність. Такі однорідні додатки поєднуються як і безсполучниковим, так і сполучниковим зв'язком: ***Нема у них своєї волі, думки, смаку, гідності, не повинно бути*** [с. 91], ***У мене немає родичів і товаришів*** [с. 149].

Функціональне використання заперечних предикативних прислівників *нема*, *немає* є продуктивним засобом формування окремого часто вживаного різновиду односкладних речень. Непрямий додаток, що, як правило, функціонує при таких словах, розширює змістове наповнення речення, вносячи певні корективи. Завдяки іменникові чи займенникові у формі

родового відмінка відбувається зсув акцентів у реченні – від відсутності як окремого явища до предмета чи особи, на відсутність яких вказується.

2.1.4. Інфінітивні односкладні конструкції

Доцільним вважаємо класифікувати односкладні інфінітивні речення не за структурною ознакою, а за їх семантикою. Виокремлюємо п'ять семантичних груп інфінітивних односкладних речень. Граматична основа таких конструкцій може виражатись:

1. інфінітивом *зробити* та дієсловами, що вказують на фізичну діяльність (*літати, жити* тощо);
2. дієсловами *писати, записати, виписати, описати, написати*;
3. інфінітивами, що стосуються безпосередньої роботи над текстом чи кіно (*присвятити, зобразити, протиставити, трактувати* тощо);
4. інфінітивами, що вказують на розумову діяльність людини (*пам'ятати, пригадати, прагнути* тощо);
5. дієсловами-виразниками емоцій (*радіти, втішати* тощо) (3 речення).

Речення, у яких граматична основа виражається інфінітивом *зробити* семантично подібні до тих, у яких граматична основа була сформована сполученням *треба зробити*. Останні є прикладом безособових конструкцій, бо інфінітив структурно залежить від предикативного прислівника *треба*. Натомість одиничний інфінітив *зробити* є ядром власне інфінітивних односкладних речень. Речення такого типу відображають плани Олександра Довженка на майбутнє. Абсолютно всі ідеї стосуються творчості: кінематографії (*Зробити у фільмі один-два великих епізоди, цілком побудованих на стрімкому рухові* [с. 202], *Зробити велику сцену, велику главу уявленого суду* [с. 7]) або письменства (*Зробити все рукою любовно і досконально, як твір життя* [с. 75]). Як правило, інфінітив *зробити* супроводжується прямим додатком, вираженням іменником чи займенником у формі знахідного відмінка без прийменника. Цей додаток і уточнює, що саме необхідно зробити авторові.

У структурі складного речення односкладна інфінітивна конструкція

стає частиною складнопідрядного речення з підрядним мети: *Коли б я вірив у бога, я попросив, помолився б йому, аби послав він мені ясного розуму на десять літ, аби **зробити** щось добре для свого народу, і більш нічого б не просив...* [с. 19]. Однак більшість таких конструкцій є простими, хоч і можуть ускладнюватись однорідними членами: ***Зробити** ілюстрації і фотографії флори і фауни села* [с. 74].

Структура речень, ядро яких – інфінітив на позначення фізичної діяльності, може бути ще простішою: вони можуть бути непоширеними та складатись лише з одного слова: ***Посадити*** [с. 69], ***Ожити, помолодити*** [с. 46]. Проте більшість з них все ж є поширеними: ***Літати** з бджолами в кожному квітку. **Прикласти** вухо до землі* [с. 205].

Як правило, мета висловлювання таких речень – спонування до дії. Це може бути як і авторська настанова для самого себе (***Не зраджувати** її ні за яких обставин* [с. 208]), так і спонука для інших (*Повинних у порушенні приказу **притягти** до суворої відповідальності як помилково усупільнених дурнів, позбавлених смаку і почуття краси і інтелігентності* [с. 108]).

Нерідко інфінітив стає ядром питальних односкладних речень: *Нащо мені **носити** ярмо ще й у серці своєму?* [с. 71], ***Жити** тільки заможним, щасливим життям?* [с. 115]. Таким конструкціям, як правило, властива риторичність. Семантично цікавим у тексті є речення на зразок філософського «бути чи не бути»: ***Ступати** останній крок чи ні?* [с. 88].

Речення, у яких граматична основа виражена інфінітивами, що стосуються безпосередньої роботи над текстом чи кіно, є доволі багатогранними. Цю групу виділяємо окремо, бо в тексті щоденника Олександра Довженка знаходимо 31 односкладне інфінітивне речення, яке стосується безпосередньої творчої роботи митця. Із них маємо 26 унікальних інфінітивів для позначення різних етапів та процесів творчості, окрім звичних для усіх писати, записати, виписати тощо. Повторюються кілька разів лише лексеми ***присвятити*** (*Дівчатам **присвятити** окремий розділ і взагалі багато уваги* [с. 166]), ***внести*** (***Внести** в "Футбол" вставне*

оповідання про Н. [с. 140]), **дати** (*Дати* його зустріч з нею [с. 56]), **переглянути** (*Переглянути* для цього "Прощай, Америко!" і, можливо, *звідти взяти епізод* [с. 157]).

Замість використання останніх інфінітивів письменник нерідко вдається до метафоричності: **Розкидати** *сі думки по всьому полю сценарію* [с. 205], **Переплести** *всі долі пар* [с. 189]. Це є свідченням великого лексичного запасу письменника.

Практично всі речення виражають спонукання: **Вставити**, *можливо, "Перемогу", якщо не цілком, то частинами* [с. 57], *З усіх повсякденних явищ поєднати* *один вірний і точний роман* [с. 189], *І перебудувати "Перемогу" треба як главу з його оповідання про смерть сина* [с. 57]. Проте віднаходимо в тексті й речення, яке виражає не спонукання, а бажану дію для автора: *Е, якби йому дати пару хороших розумних заступників!* [с. 72]. До речі, це єдине окличне речення цього типу. Крім цього, є одне речення, що виражає вагання автора: *Може, ввести в фільм автора?* [с. 159]. Питальне речення, яке записав О. Довженко, фактично немає адресата, вірніше, сам автор є і адресантом, і адресатом цього питання. Адже ніхто, окрім нього, не може дати відповіді.

Традиційно бачимо, що таким реченням властивий, як правило, прямий додаток, що може бути виражений:

- іменником у формі знахідного відмінка без прийменника: **Переглянути** матеріали *чернетки до "Міри життя"...* [с. 51], **Дістати** пісню *давньоісторичну* [с. 117], **Доробити** сцену *загальних зборів* [с. 115];

•

3

айменником у формі знахідного відмінка без прийменника: **Піднести** її *високо і нести біля самого серця* [с. 208].

Односкладних інфінітивних речень, головний член яких співвідноситься з присудком, вираженим інфінітивом, що вказує на розумову діяльність людини, у тексті щоденника є небагато. Це насамперед

речення, семантика яких відображає процес, пов'язані із функцією пам'яті. Олександр Довженко найчастіше прагне пригадати якийсь момент зі свого життя (*Пригадати* розмову з моїм батьком [с. 116]) або деталі зразків світової культурної спадщини (*Пригадати* всю "Прощай, Америко!" і статтю в "Новом времени" [с. 180]). Усе це робить автор для того, щоб використати згадане у своїх майбутніх творіннях. Бачимо, що таким односкладним конструкціям властива наявність прямого додатка, що залежить від інфінітива-присудка. Інколи замість інфінітива *пригадати* Олександр Петрович використовує синонімічний – *згадати*: *Згадати і розписати* докладно цю унікальну Кам'яну Могилу, і ніч розмов, і як доісторичний учений ловив мені вночі раків теж доісторичним способом [с. 154]).

2.2. Виміри функціонування іменникових односкладних речень у «Щоденнику»

Номінативні речення є головним інструментом реалізації номінативної функції української мови. У щоденникових записах цей вид односкладних речень представлений дуже широко.

Граматична основа вищезгаданих речень співвідноситься з підметом, який у щоденнику Олександра Довженка виражений іменником у формі називного відмінка (*Дивна річ* [с. 51], *Небо, жито, дівоча краса, сонце і пекучі сльози трьох не здійснених жінок* [с. 102]) або сполукою такого іменника з кількісним числівником (*Дві дочки* [с. 71], *Старші три розумники* [с. 150]). Крім цього, підмет може бути виражений субстантивованим дієприкметником: *Поранений* [с. 111].

Номінативні односкладні речення в аналізованому тексті нерідко є однослівними: *Колір* [с. 129], *Підлабузники* [с. 117]. Однак це не просто слова, які вирвані з контексту. Таке «слово виступає поштовхом до певного мисленнєвого процесу». Такий тип односкладних речень – це чудовий інструмент для миттєвого нотування авторських думок. Нерідко граматичній основі номінативних речень властива однорідність. При

цьому це не завжди є показником поширеності самого речення: *Діти, баби, діди* [с. 54], *Тімірязєв, Мічурін, Ушаков...* [с. 90]. Такі ланцюжки номінативних речень сприяють «актуалізації уваги реципієнта, виділенню висловлення». Найчастіше

грамати

симпатичний чоловік [с. 207]. Слід зауважити, що препозиція прикметників вказує на те, що вони виконують функцію означень. Якщо ці ж прикметники поставити в постпозицію до підмета, то вони виконуватимуть роль присудка. У такому випадку матимемо справу не з односкладними, а уже з двоскладними конструкціями.

Рідше Олександр Довженко поширює номінативні речення ще й непрямым додатком: *Нова роль золота і бані* [с. 129]. Слід зазначити, що наявність обставини в структурі номінативних речень є неможливою, оскільки наявність обставини свідчитиме про еліптичність речення.

Як правило номінативні речення у тексті щоденника формують прості речення: *Трудівники землі* [с. 176], *Слабі гальма* [с. 145]. Рідше такі конструкції стають у щоденникових записах частиною складного безсполучникового речення (*Нові герої, нові сироти, нові каліки, нові злочинці, спасителі* [с. 69]) або складнопідрядного з підрядною означальною частиною (*Розмова батька чи діда з синами офіцерами-льотчиками далечезних рейдів, що повернулися з війни* [с. 26]).

Оскільки граматична основа номінативних речень не містить у собі вказівки на час, то такі конструкції прийнято сприймати в площині теперішнього часу: *Зустріч з націоналістичними бандитами* [с. 50], *Культурне життя* [с. 123]. Сам жанр щоденника свідчить про те, що написане має прив'язку до теперішнього часу, оскільки ретроспективність у таких записах є мінімальною. Автор записує те, що його хвилює в сам момент записування.

Олександр Довженко особисто відчув усе жахіття, яке несе за собою війна. Номінативні односкладні речення, які відображають реалії того часу, навіюють лише негативні емоції: *Убогість і відсутність перспектив* [с.

143], *Фальцфейн, революція, війна* [с. 159]. Навіть однослівними конструкціями авторові вдається передати неспокій та біль: *Війна* [с. 124], *Суд* [с. 146], *Літаки, радіотелефонування* [с. 202]. Більшість таких речень є розповідними та стверджувальними, бо відображають конкретний стан речей: *Німецька окупація* [с. 142], *Салюти гармат* [с. 147]. Питальні речення у свою чергу набувають ознак риторичності: *Благородні руїни?* [с. 81].

У щоденнику Олександра Довженка номінативні речення часто є виразниками емоційності автора. Зазвичай це такі конструкції, які навіюють позитивні емоції на читача: *Щастя, щастя* [с. 208], *Гармонія* [с. 189], *Патріотизм* [с. 143], *Мрійництво* [с. 123]. Однак митець не завжди перебуває в доброму гуморі, інколи його огортає сум. Номінативні односкладні конструкції лаконічно передають цей стан: *Дурість і дурість* [с. 51], *Дурниці* [с. 175], *Одна досада і нещастя реальності* [с. 10].

Засобом додаткової емоційності в тексті є нашарування однорідних іменників як засобу формування однорідності граматичної основи: *Да все лайки, да крики, да прокльони* [с. 92], *Нікчемство і краса* [с. 123].

В аналізованому тексті помітна тенденція до згадки особи, на яку спрямована емоція або яка є її виразником: *І дівочкам горе* [с. 166], *Незмірний, неприступний розумінню західної людини гнів одних...* [с. 20], *Диво зі мною* [с. 196]. Узгоджене та неузгоджене означення конкретизують емоційні стани: *Любов до комедії* [с. 124], *Щастя Спарти і Афін* [с. 21], *Антирадянська безсоромна маячня* [с. 143].

Доволі часто Олександр Довженко використовує номінативні односкладні речення для називання надбань мистецтва. Часто такі конструкції стосуються мистецтва в цілому: *Тема* [с. 147], *Деталь* [с. 189], *Ідея революційного гуманізму* [с. 65], *Примітка* [с. 50], *Матеріал* [с. 129].

Висновки до другого розділу

Проаналізувавши специфіку щоденника як унікальної жанрової форми, можна зробити висновок, що він має свої оригінальні риси, які вирізняють його з-поміж інших жанрів документальної літератури: мінімальна ретроспективність, непередбачуваність записів, властивість формуватися стихійно, автокомунікація.

По-особливому відбувається вияв нарації у щоденникових записах Олександра Довженка. Часто адресат і адресант постають у тексті щоденника поруч. Митець нерідко покидає межі звичної для щоденникового викладу форму «я-нарації». Він іде далі – звертається до «ми-нарації», ототожнюючи себе зі своїм народом та кожним читачем зокрема. Цікавим є прямий виклад розмов автора із друзями чи просто знайомими в тексті. Автор уникає перефразування реплік, натомість усі розмови подані в такій формі, у якій вони і відбулись: діалогу чи полілогу.

Односкладні речення стають провідним інструментом формування експресивного синтаксису в тексті щоденникових записів Олександра Довженка. Загалом, у «Щоденнику» Олександра Петровича функціонують усі типи односкладних конструкцій, окрім узагальнено-особових речень, оскільки останні характерні насамперед для синтаксису фольклорних жанрів, а не авторських щоденників.

Розділ III.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ОДНОСКЛАДНИХ РЧЕНЬ В ЕПІСТОЛЯРНОМУ СТИЛІ У НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗЗСО

На вивчення теми «Односкладні речення як синтаксичне явище» програма відводить шість годин.

До опрацювання цієї теми учні мали справу переважно з двоскладними реченнями. Аналізуючи їх, вони переконалися, що кожне речення має два граматичні центри – підмет і присудок. Односкладні ж речення у практичній роботі трапляються рідше, тому й дається ця тема семикласникам важче. Чималі труднощі для них становить також визначення видів односкладних речень, особливо тих, у яких є тільки головний член – присудок. Відомо, що правильно визначити вид односкладного речення можна лише тоді, коли всебічно з'ясуєш його стилістично-змістові та граматичні особливості.

Подаємо фрагменти уроків для вивчення різних типів односкладних речень на уроках української мови в ЗЗСО.

Урок 1. «Означено-особові речення»

Мета: сформувати в учнів поняття про односкладні речення, їх види; ознайомити з означено-особовим реченням, способами вираження в ньому головного члена; розвивати вміння аналізувати ці речення у висловлюваннях, моделювати й конструювати їх відповідно до комунікативного завдання; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти естетичному розвитку особистості восьмикласників.

Внутрішньопредметні зв'язки: культура мовлення і стилістика – речення двоскладні й односкладні означено-особові як синтаксичні синоніми

Епістолярний текст (риторичний аспект): односкладні означено-особові речення як виражальний засіб у художніх творах.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної

компетенції).

ХІД УРОКУ

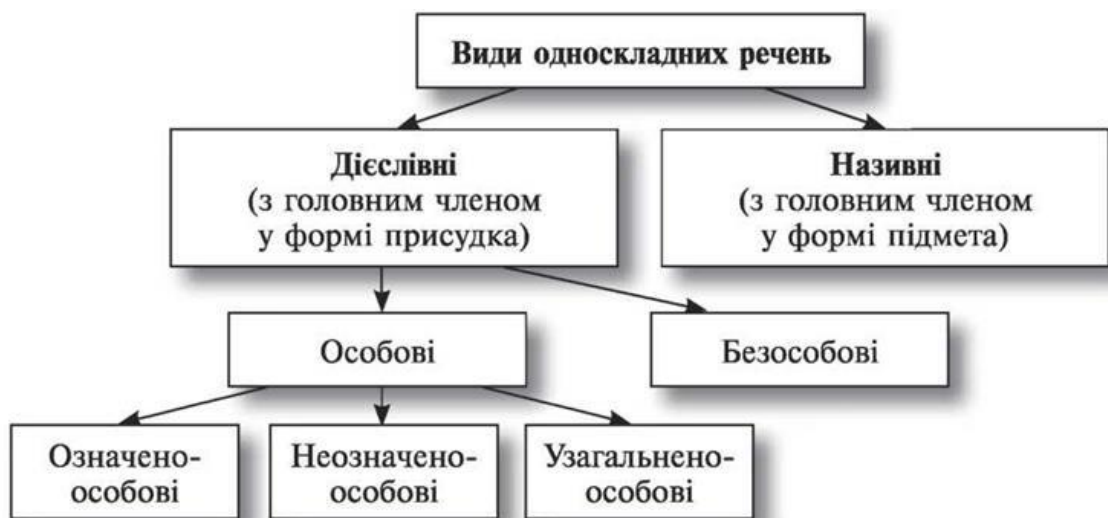
I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі практичної роботи з теми

Творче спостереження з елементам зіставлення

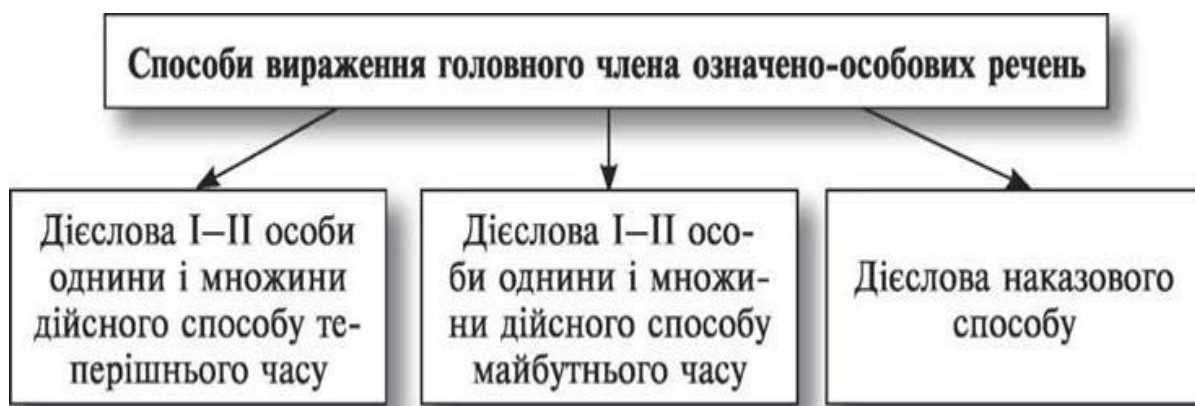
► *Колективне опрацювання опорної схеми*

► Серед речень епістолярного стилю визначити, у яких із них дія виконується означеною особою.

Вибіркова робота на основі епістолярного тексту

► Прочитати текст. Указати на тип мовлення. Дослідити синтаксичну організацію висловлювання. Виписати односкладні речення, визначити спосіб морфологічного вираження в них головного члена, скориставшись схемою:

Лінгвістичний експеримент (на основі тексту з попереднього завдання)

► Трансформувати односкладні з щоденникових записів О.Довженка речення у двоскладні, увівши підмети, виражені особовими займенниками. Прочитати вголос трансформоване висловлювання. Зробити висновок про стилістичну функцію односкладних означено-особових речень у мовленні.

Методичний коментар. В односкладних означено-особових реченнях на першому плані перебуває не особа, а дія чи стан. Використання цих синтаксичних конструкцій у мовленні засвідчує динамічність висловлення, а також сприяє уникненню невдалого повторення тих самих членів речення, виражених займенниками.

IV. Виконання системи проблемно-пошукових завдань пізнавального характеру

Вибірково-розподільна робота (кодовий диктант)

► Прочитати односкладні означено-особові речення. Усно визначити спосіб морфологічного вираження в них головного члена. Заповнити таблицю, вписавши у відповідні колонки номери речень.

Головний член означено-особового речення виражений				
дієсловом І	дієсловом І	дієсловом ІІ	дієсловом І	дієсловом ІІ
особи однини	особи множини	особи однини	особи множини	особи однини
дійсного способу	дійсного способу	дійсного	наказового	наказового
теперішнього	теперішнього	способу	способу	способу
часу	часу	теперішнього		
		часу		

--	--	--	--	--

1. Зараз **іду** до Рошаля і Строевої обідати. **Пишу** "славу". **Дописую** "Мічуріна". **Пишу** сценарій. **Перебудовую** в уяві світ. **Пишу** про воїна-мученика і борця великої і рідної мені ідеї: облагородження нашого народу радянського через сади. **Розпитаю** людей. **Вітаю** вас. **Бажаю** вам добра. **Милуюсь** нею, весь переполнений до неї глибокою ніжністю. **Перебуваю** в гнітючому моральному стані. Тепер **захищаю** докторську. **Починаю** негайно й уперто правити "Україну в огні". **Прошу** подати в письменній формі [с. 118]. **Що можу думати** неухильно тільки про велике і піднімати природу до самого себе. **Не можу** не то що ходити, сидіти вже важко, навіть важко лежати [с.139].

V. Узагальнення й систематизація вивченого на уроці

1. З'ясувати, у яких стилях мовлення односкладні означено-особові речення вживаються найчастіше.
2. Визначити, для якого стилю мовлення ці речення не є характерними.
3. Поміркувати, у яких документах офіційно-ділового мовлення вживаються односкладні означено-особові речення.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Скласти з дієсловами *думати, радіти, пам'ятати* односкладні означено-особові речення. Визначити спосіб морфологічного вираження в них головного члена.
2. Доповнити правила Дейла Карнегі 3—4 власними у формі односкладних речень.

Основні способи привертати до себе людей:

Правило 1. Будьте щиро зацікавлені іншими людьми.

Правило 2. Усміхайтесь!

Правило 3. Говоріть про інтереси іншої людини.

Урок 2. «Неозначено-особові речення»

Мета: поглибити знання учнів про односкладні дієслівні речення; сформувати поняття про неозначено-особове речення, способи вираження в ньому головного члена; розвивати творчі вміння аналізувати, трансформувати й конструювати неозначено-особові речення, у яких головний член має різні способи морфологічного вираження; формувати вміння визначати стилістичну функцію цих синтаксичних конструкцій у текстах різних стилів мовлення; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу поглибити світогляд восьмикласників щодо національної культури українців.

Внутрішньопредметні зв'язки: культура мовлення і стилістика – речення двоскладні й односкладні неозначено-особові як синтаксичні синоніми.

Текст (риторичний аспект): використання односкладних неозначено-особових речень у текстах різної стильової належності.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Актуалізація мотиваційних резервів восьмикласників з теми *Творче спостереження з елементами вибіркової роботи*

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі практичної роботи з теми

Колективне опрацювання опорної схеми

Дослідження-характеристика

- Скориставшись схемою, указати на спосіб морфологічного вираження головного члена в неозначено-особових реченнях.

Учора в ВОКСі шанували творчість Чапліна. Співали йому "Щедрик", "Будеш мати вік хороший". Мене провалили. Нищили ворогів на всьому світі. Поету не простили нічого, ні одної його життєвої помилки. Вирішили проект. Пам'ять його вишанували урочистими словами. Бажали перед битвою. Полетіли в Китай. Очевидно, саме у зв'язку з атомною ерою вже почали переглядати всю проблематику гідробудівництва. І от почали будувати перший дім. Приїхали на Батьківщину і стали будувати комунізм. Перестали молотити в околот. В Дніпропетровську і деє коло Криворіжжя йому читати заборонили, спираючись на заборону взагалі читати мої твори [с. 32].

- Визначити вид восьмого речення за метою висловлювання й емоційним забарвленням.

V. Виконання системи пізнавальних завдань творчого характеру

Дослідження-зіставлення

- Прочитати речення. Визначити, у яких із них виділені слова виступають у ролі присудка двоскладного речення, а в яких — у ролі головного члена односкладного неозначено-особового речення.

Дослідження-трансформація

- Утворити односкладні неозначено-особові речення, трансформували подані синтаксичні конструкції. Указати на спосіб вираження головного члена.

Методичний коментар. Неозначено-особові речення стилістично виразні. Ними користуються в усіх стилях мовлення — розмовному, художньому, науковому, публіцистичному, офіційно-діловому. Виразність конструкцій досягається тим, що в них наголошується дія. Використовуються вони в такій ситуації мовлення, коли в центрі уваги потрібно поставити дію, процес її виконання, а не виконавців. Вони мисляться неозначено, чітко не визначаються. Множинна дієслівна форма головного члена (III особа множини теперішнього, майбутнього чи минулого часу) вказує, що дія стосується багатьох осіб.

Стилістична роль неозначено-особових речень виразно простежується в контексті, де вони можуть виступати як самостійні прості речення і як складові частини складного.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

З дієсловами *висаджувати, визначати, називати* скласти пари речень: а) двоскладні; б) односкладні неозначено-особові. Схарактеризувати в них головні члени.

Урок 3. «Узагальнено-особові речення»

Мета: поглибити знання учнів про односкладні дієслівні речення; сформувати поняття про узагальнено-особове речення, способи вираження в ньому головного члена; розвивати вміння аналізувати узагальнено-особові речення, відрізняти їх від означено-особових і неозначено-особових; формувати вміння визначати стилістичну функцію цих синтаксичних конструкцій у текстах різних стилів мовлення; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу підвести учнів до осмислення краси й багатства українського слова.

Внутрішньопредметні зв'язки: лексикологія і фразеологія – засвоєння крилатих висловів у формі односкладних узагальнено-особових речень.

Текст (риторичний аспект): використання односкладних узагальнено-

особових речень у текстах художнього й публіцистичного стилів.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Сприймання й усвідомлення теоретичного матеріалу з теми у процесі практичної роботи

Розподільний диктант

Прочитати народні вислови. Дослідити їхню синтаксичну організацію.

Розподілити й записати до відповідної колонки таблиці.

Двоскладні речення	Односкладні речення

1. Балаканням роботи не почнеш і не закінчиш. 2. Без діла слабіє сила. 3. Брехню слухають, а брехунів б'ють. 4. Бреши — і не заїкається. 5. Будинки зводять не язиком, а сокирою. 6. Усяка порада добра тільки до часу. 7. Губами говори, а руками роби. 8. Держи язик за зубами. 9. Добра порада цінніша злата. 10. Довго роздумуй, та не довго роби. 11. До чужого рота не приставиш ворота. 12. Дурний язик — голові не приятель. 13. Людина славна не словами, а ділами. 14. Людям язиків не зав'яжеш. (Нар. творчість).

► З'ясувати, на яку особу — означену чи узагальнену — указує головний член односкладних речень.

Пояснювальний диктант

► Записати афоризми Григорія Сковороди. Виділити головний член, указати на спосіб його морфологічного вираження.

1. Бери вершину і матимеш середину. 2. Більше думай і тоді вирішуй. 3. Визначай смак не по шкарлуні, а по ядру. 4. З видимого пізнавай невидиме. 5. Не за обличчя судить, а за серце. 6. Пізнаєш істину — відійде тоді у кров твою сонце. 7. На новий путівець шукай нові ноги. 8. Не називай солодким те, що породжує гіркоту (Г. Сковорода).

► Які вислови називають афоризмами? Навести приклади крилатих висловів відомих вам письменників, громадських чи політичних діячів. Чи всі афоризми оформлюються у формі односкладних речень?

Дослідження-зіставлення

► Зіставити пари речень. Визначити в них головний член, схарактеризувати його (вказати на спосіб, час, особу, число). Дослідити, у яких реченнях головний член указує на визначену особу, у яких — на невизначену, а в яких — на узагальнену.

1. Чим довше дивишся на зорі, тим більше набираєш певності (Є. Гуцало)	Не намучишся — не научишся (Нар. творчість)
2. Оглядаєтесь по боках, намагаєтесь запримітити щось (Є. Гуцало)	Шукайте і знайдете (Р. Декорт)
3. Пісенним символом українців віддавна вважають соловейка (О. Потапенко)	На те коня кують, щоб не спотикався (Нар. творчість)
4. Прочитай уважно теоретичний матеріал підручника	Роби для інших, учись для себе (Нар. творчість)
5. Дослідіть стилістичну функцію односкладних речень у мовленні	Як парость виноградної лози, Плекайте мову (М. Рильський)

► Якщо головний член узагальнено-особових речень виражається тими самими морфологічними ознаками, що і в означено-особових і неозначено-особових, то що виступає основним засобом розрізнення цих синтаксичних конструкцій?

Творче моделювання

► Змоделювати народні вислови, дібравши їхнє продовження з другого стовпчика.

1. Довго спатимеш —	...не відженеш і бичем.
2. До роботи не силуйте,	...то не буде й скуки.
3. Звабиш калачем —	...вертаєшся до хліба.
4. З'ївши калач,	...а до їди — таки бийте.
5. Їсть за вола,	...та й у спину — рогачем.
6. Лежачи на боці,	...а робить за комара.
7. Нагодують калачем,	...не встигнеш і до самої ночі.
8. На печі	...щастя шукає.
9. Не сиди, склавши руки,	...з боргами вставатимеш.

Дослідження-моделювання

- Змоделювати перші дві строфи вірша В. Сосюри. Довести, що в поезії вжито односкладні узагальнено-особові речення.

(Любити) Україну, як сонце, (любити), як вітер, і трави, і води... В годину щасливу і в радості мить, (любити) у годину негоди. (Любити) Україну у сні й наяву, вишневу свою Україну, красу її, вічно живу і нову, і мову її солов'їну (В. Сосюра).

- Визначити, чим ускладнені односкладні речення.

IV. Узагальнення й систематизація вивченого на уроці

Лінгвістична гра «Третє зайве»

- У кожній групі речень визначити «зайву» синтаксичну конструкцію. Свій вибір обґрунтувати.

I. 1. Люби свій край. Всю душу солов'їну і серця жар віддай йому в піснях (В. Сосюра).

2. Люблю України коханої небо, що буде, люблю, й що було (В. Сосюра).

3. За всіх скажу, за всіх переболію (П. Тичина).

II. 1. Собори душ своїх бережіть, друзі (О. Гончар).

2. Поспішайте робити добро! (О. Довженко).

3. Людина починається з добра! (Л. Забашта)

III. 1. Учитесь, читайте, і чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь! (Т. Шевченко).

2. Отак сидиш і думаєш... (Остап Вишня).

3. *Вік живи — вік учись* (Нар. творчість)

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

Виписати з «Кобзаря» Шевченка 4—5 узагальнено-особових речень.

Виділити в них головний член.

Урок 4. «Безособові речення»

Мета: поглибити знання учнів про односкладні дієслівні речення; сформулювати поняття про безособове речення, способи вираження в ньому головного члена; розвивати творчі вміння аналізувати, трансформувати й конструювати безособові речення, у яких головний член має різні способи морфологічного вираження, формувати вміння визначати стилістичну функцію цих синтаксичних конструкцій у текстах різних стилів мовлення; за допомогою мовленієво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати вміння бачити прекрасне у природі й житті людей.

Внутрішньопредметні зв'язки: культура мовлення і стилістика — речення двоскладні й односкладні безособові як синтаксичні синоніми.

Текст (риторичний аспект): безособові речення як виражальний засіб у художніх творах.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі практичної роботи з теми

Робота з теоретичним матеріалом (опрацювання опорної схеми)

Дослідження-характеристика

- Записати безособові речення. Виділити в них головний член. Визначити, що вони виражають.

Мені так хотілося красивого, так хотілося красивого-красивого. Йому захотілось повіситись. Нема ні любові, ні пристрасті немає . Нема такої селянської душі. Нема такого конфлікту. І немає мислення. Нема у них своєї волі, думки, смаку, гідності, не повинно бути., У мене немає родичів і товаришів..

Кодовий диктант

- Прочитати безособові речення. Знайти в них головний член. Цифрами позначити спосіб його морфологічного вираження:

- 1 — безособове дієслово;
- 2 — особове дієслово в безособовому значенні;
- 3 — прислівник (слово категорії стану);
- 4 — безособова форма на -но, -то;
- 5 — інфінітив.

IV. Виконання системи практичних завдань проблемно-пошукового характеру

Дослідження-зіставлення

- Дослідити, у яких реченнях виділені дієслова виконують роль присудка, а в яких — роль головного члена безособового речення.

1. Тут, на околиці селища, під шатром старезних ясенів, **нутрувало** колись джерело (В. Гей). У мальовничому урочищі Карпівці, що поблизу Умані, **буяло** зеленню (П. Наніїв).

2. *Пахне* м'ятою і свіжо спеченим хлібом (С. Плачинда). *Біліє* проти сонця стіна самотньої хатинки (В. Винниченко).

3. Польова доріжка *сіріє* поміж стернями (О. Гончар). Знадвору у відкриту квартиру *тягне* паленою щетиною (К. Лубенець).

4. У долині *вечоріло* (Б. Харчук). Густо і темно *хмарувало* купами неситне верхів'я (Б. Харчук).

► З'ясувати, у яких безособових реченнях головний член виражений безособовим дієсловом, а в яких — особовим дієсловом у значенні безособового.

Творче конструювання

► З поданими особовими дієсловами скласти пари речень: а) двоскладне; б) односкладне безособове. Підкреслити граматичні основи.

Пахне, затихло, шумить.

V. Узагальнення й систематизація вивченого на уроці

Лінгвостилістичний аналіз висловлювання з елементами вибіркової роботи

► Прочитати текст. Довести, що він належить до роздуму. Що виражає заголовок: тему чи основну думку? Яку функцію виконують у ньому односкладні речення?

ВИСОКИЙ ОДПОЧИНОК ДЛЯ ДУШІ

Далі летимо. Тихо в повітрі. Дніпро далеко внизу в'ється тоненькою примхливою мережею. Часом я бачу майже все його дно. Милуюся ним. Знову пливуть чередою міста і села піді мною. Легка хмарність. Усе в ніжній пастелі.

Я щасливий. Мені так радісно дивитися на землю, на ріку, на весь мій світ. Сього польоту я ніколи не забуду. Деся пробивається сонце й освітлює землю зелену. Заблищали хати назустріч його промінню, і світ унизу ще більше засяяв. А зелень озима! Якими килимами прослалася навколо сіл! Набираємо висоту. Праворуч міст унизу. Кременчук чи Черкаси? Ідемо вгору... Ось знову освітілася земля піді мною. Ще зроду не бачили такої

краси.

Он Канів і Тарасова гора... Тоне земля в білих хмарах. Світлішає. Ми за хмарами. Весело. Велично. Почуття космічного і гордість за людину оповили мене. Линемо в сонячній світлі. Мені трошечки жаль землі. Уже не відчуваю під собою ні Київщини, ані Полтавщини. Спокій! Ясність... Високий відпочинок для душі (О. Довженко).

► Виписати односкладні речення спочатку особові (означено-особові й неозначено-особові), потім — безособові. Схарактеризувати спосіб морфологічного вираження головного члена в них.

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

1. Дібрати заголовки до висловлювань у формі односкладних дієслівних речень. Заповнити таблицю 4—5 власними прикладами на кожен вид речень. Визначити спосіб вираження головного члена в них.

Означено-особові Речення	Неозначено- особові речення	Узагальнено- особові речення	Безособові речення
<i>Тримайся!</i>	<i>Коли вмикають розум?!</i>	<i>Бережімо багатства планети!</i>	<i>Затишно й хороше вдома.</i>

2. Написати твір-мініатюру на тему «Наодинці з природою», використовуючи безособові речення.

Урок 5. «Називні речення»

Мета: сформувати поняття в учнів про односкладні називні речення, способи вираження в них головного члена; розвивати вміння аналізувати ці речення у висловлюваннях різної стильової належності, моделювати й конструювати називні речення як зачин або оклик у текстах художнього й публіцистичного стилів відповідно до комунікативного завдання; спираючись на мовленнєво-комунікативний дидактичний матеріал, розширювати науковий світогляд восьмикласників, формувати навички доречного вживання називних речень як риторичної фігури в текстах різних

типів, стилів та жанрів мовлення.

Внутрішньопредметні зв'язки: культура мовлення і стилістика – уживання в описах називних речень для позначення часу й місця.

Текст (риторичний аспект): односкладні називні речення як риторична фігура зачину або оклику у висловлюваннях різної стильової належності.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Ознайомлення восьмикласників з темою, метою й завданнями уроку

III. Розвиток неперервної пошукової пізнавальної активності восьмикласників

Дослідження-зіставлення

► Записати пари речень. Зіставити їх. Виділити в них граматичні основи. Дослідити, які речення двоскладні, а які — односкладні. Як впливає порядок слів у реченні на його структуру?

1. Темна ніч.	Ніч темна.
2. Пізня осінь.	Осінь пізня.
3. Широкий степ.	Степ широкий.

Методичний коментар. На визначення типу синтаксичної конструкції — двоскладне речення чи односкладне називне — впливає порядок слів. Так, прикметник, що стоїть перед означуваним іменником, виконує синтаксичну функцію узгодженого означення, а прикметник, що стоїть після іменника, виконує роль іменної частини складеного присудка. Відповідно речення *Темна ніч* — поширене односкладне називне (ніч — головний член односкладного називного речення, а темна — узгоджене означення), а речення *Ніч темна* — двоскладне непоширене (ніч — підмет, а темна — іменна частина складеного присудка).

► Скласти 3—4 пари речень так, щоб одні були двоскладними, інші —

односкладними. Підкреслити в них головні й другорядні члени. Визначення мовностилістичних засобів образності й виразності називних речень

► Прочитати. Визначити, яку функцію виконують називні речення в поданих текстах.

3. Благодійність. Ця людська риса належить до найбільших виявів гуманності. Це не просто прагнення тих, у кого багато грошей, поділитися з тими, у кого їх зовсім немає, причому практично без утрат для себе. Це особливий стан душі, що часто близький до самопожертви (З газети).

Методичний коментар. Основна функція називних речень у поданих висловлюваннях — увести читача у світ авторських роздумів, увиразнення зображуваної картини.

Пошуково-вибіркова робота

► Прочитати поетичні уривки. На основі самостійно опрацьованої схеми дослідити, яку стилістичну функцію виконують називні речення в поданих уривках: а) риторичний оклик; б) зачин.

1. *Терпкий холодний жах... Вітри мої кохані...*

Я мрію розіп'яв на золотій стерні.

(В. Сосюра)

2. *Весна, весна! Яка блакить, який кругом прозор!*

Садками ходить брунькоцвіт, а в небі — злотозор.

(П. Тичина)

3. *О мова вкраїнська!.. Хто любить її,*

Той любить мою Україну.

(В. Сосюра)

4. *Тіні...*

Падають

тіні...

Золото лине з дерев.

(В. Сосюра)

5. *О земле рідна! Знаєш ти Свій шлях у бурі, у негоді!*

(М. Рильський)

6. *Солов'їні далі, далі солов'їні...*

Знов весна розквітла на моїй Вкраїні.

(В. Сосюра)

7. *Учитель мій! Як ми тебе любили, як слухали тебе в полоні юних мрій!*

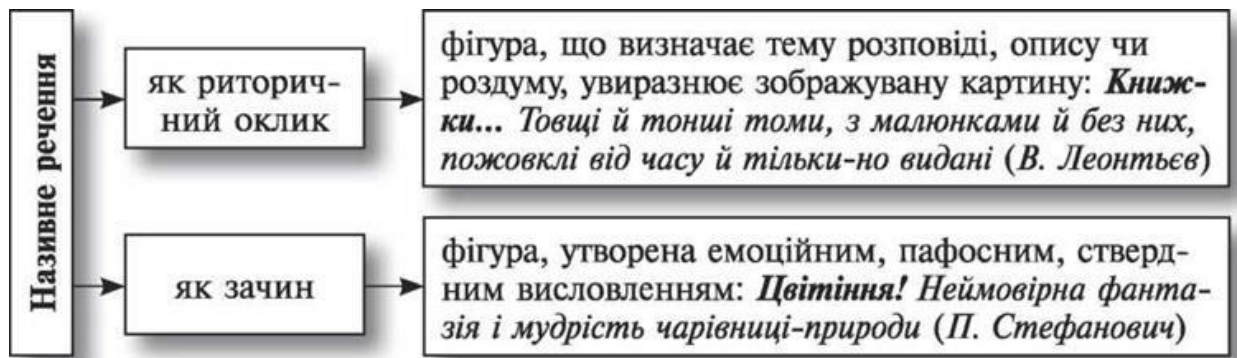
(В. Сосюра)

8. *Україно, моя сторона, краю мій і сподівань, і мрій!*

Вже давно одгриміла війна на твоїй стороні золотій.

(В. Сосюра)

Стилістична функція односкладних називних речень у мовленні

► Які поетичні уривки є «зайвими»? Свій вибір обґрунтувати.

IV. Підсумок уроку

V. Домашнє завдання

Виписати з художньої літератури 5—6 односкладних називних речень.

Визначити спосіб вираження в них головного члена.

Висновки до третього розділу

Вивчення односкладних речень на уроках української мови передбачає розгалужену систему різних вправ і завдань. Щоденникові записи Олександрі Довженка є благодатним ілюстративним матеріалом для їх конструювання.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши специфіку щоденника як унікальної жанрової форми, можна зробити висновок, що він має свої оригінальні риси, які вирізняють його з-поміж інших жанрів документальної літератури: мінімальна ретроспективність, непередбачуваність записів, властивість формуватися стихійно, автокомунікація.

По-особливому відбувається вияв нарації у щоденникових записах Олександра Довженка. Часто адресат і адресант постають у тексті щоденника поруч. Митець нерідко покидає межі звичної для щоденникового викладу форму «я-нарації». Він іде далі – звертається до «ми-нарації», ототожнюючи себе зі своїм народом та кожним читачем зокрема. Цікавим є прямий виклад розмов автора із друзями чи просто знайомими в тексті. Автор уникає перефразування реплік, натомість усі розмови подані в такій формі, у якій вони і відбулись: діалогу чи полілогу.

Односкладні речення стають провідним інструментом формування експресивного синтаксису в тексті щоденникових записів Олександра Довженка. Загалом, у «Щоденнику» Олександра Петровича функціонують усі типи односкладних конструкцій, окрім узагальнено-особових речень, оскільки останні характерні насамперед для синтаксису фольклорних жанрів, а не авторських щоденників.

Практично третина усіх односкладних речень у тексті щоденника є номінативними односкладними конструкціями. Це пояснюється їх лаконічністю та чіткістю вираження думки. Номінативні конструкції – вдалий інструмент для швидкої передачі авторських емоцій та думок. Часто такі речення нашаровуються одне на одного в межах записів. Так автор занотовує свої найближчі творчі плани, окреслює, на що саме потрібно звернути особливу увагу під час подальшої роботи над мистецькими творами.

Майже однаковою є частотність вживання означено-особових та

безособових односкладних конструкцій.

Дієслова І особи дійсного способу – найпродуктивніший спосіб вираження граматичної основи означено-особових односкладних речень у щоденникових записах Олександра Довженка. Автор використовує наказовий спосіб як інструмент для вираження порад, побажань, наказів, прохань та заборон.

Типологія безособових односкладних речень є найширшою. Головний компонент таких конструкцій, що формально співвідноситься з присудком, у тексті щоденника виражається за допомогою одиничних прислівників, конструкції «прислівник + інфінітив», дієслівних форм на –но /-то, власне безособовими дієсловами, особовими дієсловами, вжитими у безособовому значенні, предикативними прислівниками *нема / немає*. У щоденникових записах Олександра Петровича граматична основа безособових односкладних речень виражена, як правило, за допомогою конструкції «предикативний прислівник + інфінітив».

Частка інфінітивних речень з-поміж усіх односкладних конструкцій невелика. Їх структура зазвичай передбачає наявність інфінітива як ядра граматичної основи і прямого додатка, вираженого іменником у формі знахідного відмінка без прийменника. Основна роль таких речень у щоденнику Олександра Петровича – спонування автора до конкретної роботи, тому ці конструкції часто нагадують радше лаконічні нотатки, ніж розлогі записи, що притаманні авторським щоденникам.

Неозначено-особові односкладні речення у щоденнику Олександра Довженка побудовані на основі дієслів усіх трьох часових форм. Їх частка у структурі односкладних речень – 8 %. Найтиповішим способом конструювання таких речень є використання дієслів минулого часу. Ці конструкції функціонують як і в межах простих речень, так і стають частиною різнотипних складних речень (безсполучникове, складнопідрядне з різними видами підрядного).

Найхарактерніша ознака неозначено-особових конструкцій – це

неозначеність, тобто відсутність прямої вказівки на діяча, який безпосередньо є виконавцем дії. Митець або не хоче, або не може (через цензуру) прямо називати діяча в тексті свого щоденника.

Звертаючись до певної особи у спонукальних вокативних реченнях, автор водночас вибудовує контакт із нею й вимагає щось від неї. Вокативні односкладні конструкції у щоденнику Олександра Довженка є насамперед інструментом звернення до співрозмовників при відтворенні діалогів, спонукання чи прохання здійснити певні дії та засіб привертання читацької уваги до подій та явищ.

Найрідше натрапляємо в тексті щоденника на функціонування генітивних односкладних речень. Однак це абсолютно самостійні конструкції, які є не лише засобом творення простих речень, а можуть вступати в значно складніші підрядні відношення. Такі конструкції додають написаному динаміки та квантитативної характеристики.

Перспективу нашої роботи вбачаємо в дослідженні синтаксичних особливостей односкладних речень у різножанрових творах Олександра Довженка. Такий аналіз дасть змогу дослідити особливості функціонування односкладних конструкцій в авторському мовленні.

Вивчення односкладних речень на уроках української мови передбачає розгалужену систему різних вправ і завдань. Щоденникові записи Олександрі Довженка є благодатним ілюстративним матеріалом для їх конструювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Беляєв О.М., Мельничайко В.Я. Методика вивчення української мови в школі. К., 1987. С. 222–232
2. Бондаренко О. Є. Функціонально-комунікативний потенціал односкладних речень у мові сучасних українських мас-медіа Дніпро, 2019. 239 с.
3. Брицин В. М. Односкладні речення в українській мові: до питання методології їхнього дослідження. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 81-87.
4. Вавринюк Т. І. Односкладні речення в художньому тексті. *Філологічні студії*. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. 2012. Вип. 8. С. 155-168.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник, Київ: Либідь, 1993. 368 с.
6. Вихованець І. Р. Вокативні речення // Українська мова: енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В. М. Русанівський [та ін.]. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 820с.
7. Голіченко М. О. Комунікативно-прагматичні функції вокативних речень в українському художньому та політичному дискурсах Київ, 2018. 212 с.
8. Голоюх Л. В. Односкладні речення в синтаксичній організації мови роману П. Загребельного «Роксолана». *Філологічні науки*. Серія: Мовознавство. 2010. № 2. С. 27–29 .
9. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць. Київ: Наукова думка., 1991. 191 с.
10. Городецька В. А. Структура односкладного речення української мови (у порівнянні з російською): Автореф. дис. канд. філол. наук:

- 10.02.01. Київ, 1997. 17 с.
11. Горпинич В. О. Генітивні речення в українській мові. *Українська мова*. 2009. № 3. С. 3-9.
12. Донченко Т.К. Про концепцію вивчення рідної мови в школі *Українська мова і література в школі*. 1993. №1. С. 3–4.
13. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення: еквіваленти речення). Київ: Наукова думка, 1973. 288 с.
14. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
15. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.
16. Загнітко А. П. Український інфінітив у структурі простого речення: типологія функцій і семантика . *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2004. Вип. 34. Ч. 1. С. 3-10.
17. Загнітко А. П., Миронова Г. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект / А. П. Загнітко, Г. Миронова. Brno: Masarykova univerzita, 2013. 225 с.
18. Іваницька Н. Л. Синтаксична структура простого речення. *Українська мова та література у школі*. 1971. № 1. С. 27-36.
19. Кадомцева Л. О. Українська мова: Синтаксис простого речення:
20. навч. посібник. Київ: Вища школа, 1985. 178с.
21. Калашник В. С., Калашник Ю. І. Експресивний синтаксис як стильова домінанта мови щоденника Костянтина Москальця «Келія чайної троянди. 1989 – 1999» *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2009. Випуск 475–477. С. 78-83.
22. Ключек Г.І. Якби ви вчилися так, як треба... *Українська мова і література в середніх школах, ліцеях, гімназіях*. 2002. №1. С. 14–

42.

23. Коваль Л. М. Головний компонент односкладного речення у між'ярусних співвідношеннях: дис. д-ра філолог. наук: 10.02.01 / Л. М. Коваль. Вінниця, 2015. 394 с.
24. Коваль Л. М. Неозначено-особові речення в корпусі односкладних конструкцій української мови [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://r.donnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/352>
25. Ковальчук М. С. Семантико-синтаксичні параметри односкладних речень у романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого». Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2018. Вип. 32 (1). С. 44-46.
26. Ковтун В. В. Односкладні речення в щоденникових записах О. Довженка Теоретичні та прикладні питання філології: II Міжнародна наук. конф., 22–23 серпня 2011 р. Дніпродзержинськ, 2011. С. 47–53.
27. Коломийцева В. В. Проблема синтаксичної кваліфікації означено-, неозначено- та узагальнено-особових речень *Studia Linguistica: зб. наук. пр.* Вип. 2. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2009. С. 195–200.
28. Кухарєва В. І. Комунікативний потенціал односкладних речень у науковому тексті (на матеріалі науково-технічної літератури) : автореф. дис. ... канд. філолог. наук: 10.02.01. Київ, 2003. 24 с.
29. Кучеренко І. К. Вокатив як виразник функціонуючого члена речення і так зване звертання. Актуальні проблеми граматики / упоряд., передм. З. Терлак; Львів. нац. ун-т. ім. І. Франка; кафедра укр. мови. Львів: Світ, 2003. С. 114-127.
30. Луценко В. До вивчення функціональної стилістики в 5–9 класах загальноосвітньої школи. *Українська мова та література в школі*. 2006. №1. С. 7–10.

31. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ: Наукова думка, 1966. 324 с.
32. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій: монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. 342 с.
33. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. Київ: Вища школа, 1986. 175 с.
34. Рабанюк Л. С. Генітивні речення в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 Чернівці, 1998. 20 с. Рабанюк Л. С. Односкладні дієслівні речення в поетичному тексті (на матеріалі поезії Ліни Костенко). Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія. 2014. Вип. 732-733. С. 216-221.
35. Рідна мова. 5–11 класи: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (Л.В.Скуратівський, Г.Т.Шелехова, В.І.Новосьолова). К., 2001. 94 с
36. Свистун Н. О. Структурно-семантична характеристика дієслівних односкладних речень (на матеріалі повісті Марії Матіос «Солодка Даруся»). Наукові записки. Серія «Філологічна». 2013. Вип. 35. С. 314-316.
37. Семчук Дарія. Курс практичної стилістики та культури мовлення: Навчальний посібник для старшокласників. *Українська мова і література*. 2003. Ч. 21–23, червень. 61 с.
38. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. Київ: Вища школа, 1994. 670 с.
39. Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові. Чернівці: Місто, 2002. 272 с.

40. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1972. 438 с.
41. Сушинська І. М. Структурно-функціональні різновиди номінативних речень у сучасній українській мові: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 2000. 20 с.
42. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Вид. 3-тє, зі змінами і доп. Київ: «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. 856 с.
43. Шевченко Т. В. Функційні особливості номінативних речень у поетичному дискурсі / Т. В. Шевченко // Український смисл. – 2015. № 2015. – С. 233-241.
44. Шкіцька І. Ю. Реалізація суб'єктивно-модальних значень у структурі безособово-інфінітивних речень сучасної української мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 / І. Ю. Шкіцька. Харків, 2005. 15 с.
45. Шульжук К. Синтаксис української мови: підручник / К. Шульжук. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 408 с.

Довженко О. П. Щоденник 1941–1956. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 214 с.